

Položaj romske manjine i položaj Romkinja u zajednici

Nikšić, 2006.

Izdavač:
SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Nikšić

Donator:
Kvinna till Kvinna

Dizajn:
Dejan Krivokapić

Priprema i štampa:
Lutrex, Podgorica

Tiraž:
500 komada

SADRŽAJ:

1. O metodologiji istraživanja	5
2. Socio – ekonomski položaj romske zajednice	8
3. Pravno – proceduralni aspekt tretiranja romske zajednice u institucijama sistema	13
4. Romska zajednica kroz prizmu brojki i procenata u Crnoj Gori i Nikšiću	17
5. Obrazovanje	23
6. Rad i zapošljavanje	28
7. Status izbjeglih i raseljenih lica Roma	32
8. Status Romkinja u porodici i društvenoj zajednici	37
9. Institucionalne mjere afirmativne akcije	41
10. Društveno - politički angažman romske zajednice i žena Romkinja na unapređenju statusa	44
11. Saradničko djelovanje relevantnih društvenih faktora u rješavanju problema romske zajednice	47
12. Majorizacija položaja romske zajednice i njihova diskriminacija u društvu	50
13. Preporuke	54

1. O metodologiji istraživanja

Ciljevi istraživanja određuju specifičnost metoda koji te ciljeve trebaju da ostvare. Sami ciljevi istraživanja su veoma sveobuhvatni i heterogeni, te prema tome, u ovom istraživanju mi smo se opredijelili za jednu «paletu» različitih metoda koji komplementarno trebaju da odgovore na kompleksne zahtjeve koje je ovo istraživanje postavilo. Postoje četiri osnovna principa kojim smo se rukovodili u izboru metoda. **Prvo**, izabrane metode moraju da dosegnu sve ključne aspekte društvenog života jedne etničke skupine (Roma), aspekte koji se kreću od skeniranja socijalnog položaja do individualnih doživljaja i stavova koji karakterišu ovu populaciju. **Drugo**, obzirom da je istraživanje usmjereno na način na koji institucije sistema i društvena zajednica tretira romsku populaciju, metode imaju za cilj da na jedan sveobuhvatan i dosledan način prožmu institucionalnu strukturu i nosioce moći koji su odgovorni za položaj romske populacije. **Treće**, metodološki, istraživanje mora da bude „rodno senzitivno” u smislu da se posebna pažnja mora posvetiti Romkinjama, imajući u vidu sva dosadašnja saznanja da je ionako težak položaj Roma u slučaju Romkinja dodatno pogoršan visokim stepenom rodne neravnopravnosti koji karakteriše romsku populaciju. **Četvrto**, metode za koje smo se opredijelili moraju da pruže informacije formi koja omogućuje platformu za konkretnu društvenu akciju a u cilju promjene socijalnog položaja romske populacije. Dakle, istraživanje, ima naglašenu instrumentalnu funkciju.

Određivanje ciljeva istraživanja

Ciljevi istraživanja su:

1. Utvrđivanje (presjek) društvenog položaja romske populacije u Nikšiću
2. Utvrđivanje položaja Romkinja unutar romske zajednice
3. Identifikacija ključnih potreba Roma u Nikšiću u cilju poboljšanja njihovog položaja
4. Utvrđivanje stavova Roma o ključnim aspektima njihovog socijalnog položaja
5. Utvrđivanje stavova većinske populacije o Romima
6. Mjerenje diskriminacije u svim ključnim oblastima društvenog života (školstvo, institucije, politika itd)
7. Identifikacija ključnih problema koji se tiču društvenog života Roma i Romkinja
8. Mjerenje stepena aktivizma i tretmana romske populacije, kako od strane institucija sistema i većinske populacije, tako i od strane međunarodnih organizacija i NVO sektora
9. Pisanje preporuka koje su usmjerene na poboljšanje položaja Roma i Romkinja

Izbor metoda

Najprije, treba reći da smo se mi opredijelili za nekoliko metoda, ali da sve metode treba posmatrati kao komplementarne, tj. kao metodološka oruđa koja se međusobno dopunjuju i prožimaju u cilju dolaženja do valjanih i pouzdanih konkluzija. Tako, za ostvarivanje postavljenih ciljeva istraživanja opredijelili smo se za pet metoda:

1. *Analiza sekundarnih podataka* – Postoji veliki broj izvještaja i analiza koje su napravile različite institucije iz različitih razloga. Ovaj materijal smo koristili kao 'portfolio' oslanjajući se na ključne nalaze i informacije koje svakako mogu biti korisne za istraživanje koje mi realizujemo. Pristup u metodološkom smislu je bio analitički ali i kritički. Pod *analitičkim tretmanom* prikupljenog materijala podrazumijevamo pažljivu analizu svih ključnih nalaza i saznanja koje postojeći podaci i izvještaji nude. *Kritički pristup* je sasvim neophodan, obzirom da je sasvim jasno da postojeća saznanja o romskoj populaciji nijesu adekvatna, a nerijetko su i sasvim pogrešna (ovo smo dokazali izvedenim analizama).
2. *Individualni intervjui* – Korišćenjem individualnih struktuiranih intervjua identifikovali smo stavove pojedinaca koji poziciono u okviru institucija u kojima rade u okviru svojih ingerencija se bave romskom populacijom i problemima koji su karakteristični za ovu etničku skupinu. Ovaj dio istraživanja ima i *saznajnu* ali i *akcionu* komponentu. Naime, zahvaljujući intervjuiima koje smo obavili sa pojedincima koji se nalaze na pozicijama institucionalizovane društvene moći, mi smo sa jedne strane, došli do važnih informacija o stavovima ovih pojedinaca i tretmanu Roma od strane institucija o kojima je reč, ali smo jednako zahvaljujući intervjuiima uticali na intevjuisane pojedince u pravcu promjene stavova i tretmana Roma u budućnosti.
3. *Fokus grupe* – Ovaj metod korišćenjem intervjua koji je polustruktuiran imao je za cilj da utvrdi suprotne stavove različitih kategorija i romske i neromske populacije, kada je riječ o položaju Roma, njihovog tretmana, kao i društvene prakse koja sačinjava romsku svakodnevicu. Zahvaljujući grupnoj dinamici i otvorenoj komunikaciji svih aktera koji su važni za društveni život Roma, osvijetlili smo sve ključne probleme i identifikovali one oblike društvenog ponašanja kako Roma tako i većinske populacije koji su postali društveni obrasci i koji kao takvi na jedan stabilan i društveno legitiman način oblikuju društveni život Roma i Romkinja.
4. *Anketno istraživanje* – Ovaj metod je veoma pogodan za sticanje važnih informacija o radu domaćih i inostranih organizacija koje su sprovele određene aktivnosti vezane za romsku populaciju. Anketom smo prema tome utvrdili koje su to aktivnosti koje su već realizovane, kakav je bio intenzitet i kvalitet tih mjera, i konačno koje su rezultate ove aktivnosti ostvarile. Dakle, na ovaj način prikupljene i organizovane informacije su bile značajan putokaz u preporukama i usmjeravanju na one aktivnosti koje su se pokazale kao pozitivne i koje treba nastaviti ili se pak na njih nadovezati, ili pak, fokusirati se na aktivnosti koje su deficitarne kako ne bi došlo do redudance u delovanju svih struktura zainteresovanih za romska pitanja

5. *Posmatranje* – Čitavo istraživanje je bilo sprovedeno jednim dijelom *in vivo*, ili drugim rečima, život Roma i Romkinja u prirodnom okruženju dajemo na uvid. Sistematskim i metodski osmišljenim posmatranjem, došli smo do važnih informacija, testirali neke od pretpostavki i donijeli važne konkluzije. Društveni život, u svojoj realnosti nam pruža čitav niz jasnih i nedvosmislenih informacija do kojih možemo doći metodom observacije i to je osnovni razlog za izbor ovog metoda.

Faze u istraživanju

U cilju uspješne realizacije istraživanja bilo je potrebno je realizovati aktivnosti u sledećim fazama:

1. Formiranje istraživačkog tima
2. Podjela odgovornosti i preciziranje rokova za realizaciju svake pojedine aktivnosti
3. Priprema instrumenata istraživanja (pitanja u anketi, intervjuima, fokus grupama itd.)
4. Prikupljanje podataka
5. Analiza podataka
6. Izvođenje konkluzija, pisanje preporuka i izveštaja
7. Evaluacija, metodičko preispitivanje, korekcije i pisanje finalnog izveštaja.
8. Objavlivanje rezultata i izveštaja u formi koja će najbolje poslužiti diseminaciji

Istraživanje je realizovao projektni tim SOS telefona Nikšić (Natasa Međedović, Dijana Pištalo i Nada Koprivica), uz pomoć konsultanta dr Miloša Bešića. Sprovedenje istraživanja i štampanje knjige su bili mogući zahvaljujući finansijskoj podršci prijateljica iz švedske fondacije Kvinna till Kvinna. Za potrebe istraživanja je intervjuisan veliki broj pojedinaca – pojedinki kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivo, za koje je procijenjeno da su njihovi stavovi relevantni za istraživanje i ovom prilikom im se još jednom zahvaljujemo na izdvojenom vremenu i informacijama koje su nam dostavili.

U nastavku slijedi tabelarni pregled broja intervjuisanih za potrebe istraživanja:

Broj intervjuisanih predstavnika-ca institucija na nacionalnom nivou	10
Broj intervjuisanih predstavnika –ca institucija na lokalnom nivou	17
Broj intervjuisanih predstavnika politickih partija na lokalnom nivou	5
Broj intervjuisanih predstavnika –ca lokalnih medija	6
Broj intervjuisanih žena Romkinja iz Nikšića	21
Broj intervjuisanih muškaraca Roma iz Nikšića	12
Broj intervjuisanih predstavnika –ca većinskog stanovništva	19
Broj intervjuisanih predstavnika –ca romskih NVO iz Nikšića	12
Broj intervjuisanih predstavnika –ca neromskih NVO iz Nikšića	10
Broj anketiranih predstavnika –ca međunarodnih i domaćih organizacija putem internet upitnika	14
Ukupno	126¹

¹ *Transkripti sa intervjuja i fokus grupa, kao i popunjeni internet upitnici se nalaze u arhivi SOS telefona Nikšić*

2. Socio – ekonomski položaj romske zajednice

Analizirajući stavove respođenata o uslovima u kojima živi romska manjina prvo što se primjećuje jeste da svi učesnici –ce istraživanja konstatuju da Romi žive lošije od pripadnika –ca ostalih nacionalnih grupa u Crnoj Gori.

Prosječan broj članova – ca u romskoj porodici je 5,8 i mnogo je veći od prosjeka ostatka crnogorske populacije koji je na posljednjem popisu iz 2003.godine iznosio 3,25¹. Istovremeno je stopa siromaštva šest puta veća od stope siromaštva većinske populacije². S obzirom na zvanične procjene da je oko 9% većinskog stanovništva u Crnoj Gori ispod donje linije siromaštva³, znači da je skoro 60% Roma u Crnoj Gori koji «žive u uslovima koji su ispod svakog ljudskog dostojanstva». Stopa siromaštva je veća kod pripadnika – ca romske manjine koji žive u sjevernom i južnom dijelu Crne Gore i kreće se od 77,6% do 82,5%, dok je 39,4% Roma u centralnom dijelu ispod donje linije siromaštva⁴. Podaci sa kojima raspolaže SOS telefon⁵ pokazuju da samo 4,8% romskih porodica u Nikšiću ima mjesečne prihode veće od 150 eura mjesečno. Više od 60% mnogočlanih romskih domaćinstava preživljava sa mjesečnim prihodom koji je manji od 100 eura, dok svaka šesta romska porodica u Nikšiću izjavljuje da mjesečno ima na raspolaganju najviše do 20 eura. Pošto se za donju liniju siromaštva smatraju prihodi manji od 2,4\$ dnevno po osobi, lako je zaključiti da se u ovoj kategoriji u Nikšiću nalazi više od 95% romskih porodica.

Romi u Crnoj Gori i Nikšiću žive u izdvojenim naseljima koja su, obično smještena na gradskoj periferiji u blizini gradskih deponija. Pošto u deponijama često izbijaju požari, naselje obavija gust dim i stvara brojne nevolje stanovništvu, posebno djeci koja zbog ovakvih uslova života često imaju zdravstvene probleme. Pored toga većina romskih naselja se nalazi u blizini podzemnih voda, pa u dužim kišnim periodima postoji stalna opasnost od poplava. U njima nema odgovarajuće infrastrukture, nesanitarna su, bez adekvatnih puteva i neriješenog snabdijevanja strujom i vodom. O ozbiljnosti ovog problema dovoljno govori podatak da vodu i struju u stambenim objektima posjeduje tek jedna petina romskih domaćinstava na teritoriji Crne Gore⁶. U Nikšiću, je situacija nešto povoljnija, ali je i ovdje procenat romskih domaćinstava koja u kući nemaju struju ili vodu veći od 30%⁷. Porodice koje nemaju riješeno snabdijevanje strujom prinuđene su i ljeti i zimi da koriste šporete na drva, kako bi obezbijedile normalno funkcionisanje domaćinstva. Familije koje nemaju vodu u kućama, obezbjeđuju je sa zajedničkih česmi koje su im od stambenih objekata najčešće udaljene od 10 do 50 metara, a pojedincima je udaljena i preko 200 metara⁸. Obično, za jedno romsko naselje postoji samo jedna

1 Izvor: Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori, Institut za strateške studije i projekcije, 2005

2 Isto fusnota 1

3 Isto fusnota 1

4 Isto fusnota 1

5 Izvor: Arhiva SOS telefona Nikšić

6 Isto fusnota 1

7 Izvor: Dokumentacija iz arhive SOS telefona Nikšić

8 Isto fusnota 6

česma, što znači da se sa tog izvorišta vode snabdijeva po 30 i više porodica. Njihovi članovi –ce su primorani, da bez obzira na vremenske prilike (zimski hladnoća, kiša, visoke ljetnje temperature) čekaju na otvorenom svoj red kako bi se obezbijedili sa vodom. Prostor oko ovih česmi je isti kao i u naseljima, to jest neuređen i blatnjav, a pošto su sama izvorišta vode često smještena u blizini kanalizacionih odvoda postoji stalna opasnost za širenje različitih zaraznih infekcija među stanovništvom

Romska naselja su izgrađena na neurbanizovanim prostorima, pa su samim tim, svi stambeni objekti u njima nelegalno podignuti. Stambeni objekti su, uglavnom napravljeni van postojećih standarda što potvrđuje i podatak da sada u Crnoj Gori samo 15% romskih porodica živi u prostoru koji je napravljen od čvrstog materijala⁹. U Nikšiću je ovaj procenat malo povoljniji i imamo jednu trećinu romskih porodica koje žive u objektima napravljenim od betona¹⁰. Ostale porodice žive u improvizovanim stambenim objektima napravljenim od materijala koji je sakupljen na različitim otpadima, a to su obično stare daske, lim, najlon. Stambene jedinice su veoma skućene, najčešće su to jedna ili dvije prostorije u kojima se odvija cjelokupni život mnogočlanih romskih domaćinstava. Procjenjuje se da 85,8% romskog stanovništva u Crnoj Gori živi u životnom prostoru manjem od 10m² po osobi¹¹, a ovi podaci posebno dobijaju na težini kada se zna da je 8,2% većinskog stanovništva koje živi u ovakvo malom prostoru. U ovim trošnim barakama ne postoji adekvatna izolacija od vlage, vrućine i hladnoće, pa su u njima ljeti nesnosne vrućine, a sa prvim kišama počnu da prokišnjavaju. Takođe, postoji i stalna opasnost od izbijanja požara jer su električne instalacije u njima improvizovane. Uzroke siromaštva romske zajednice respodenti istraživanja su vidjeli u zatvorenosti romske zajednice, čestim preseljavanjima sa jednog mjesta na drugo, kao i u visokoj stopi nepismenosti. Respodenti iz neromske zajednice su siromaštvo romske manjine nerijetko povezivali sa time da je cjelokupna situacija u Crnoj Gori teška pa i većinsko stanovništvo takođe ima loš životni standard. Iz ovoga se može zaključiti da se ozbiljnost izuzetno lošeg socio – ekonomskog statusa romske manjine, od strane većinske zajednice pokušava umanjiti.

Jedan broj intervjuisanih u institucijama, kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivou, kao i među većinskim stanovništvom, mišljenja je da je romska zajednica «marginalizovana zahvaljujući samoj sebi». U skladu sa time smatraju da je loš status u stvari slobodan izbor romske manjine jer «svako ima onaj položaj koji želi». Ovakav stav je potkrepljivan stereotipnim opisivanjem romskog naroda kao «skitačkog», koji ne ostaje dugo na jednom mjestu, pa društveni subjekti nemaju dovoljno prostora i vremena da reaguju. Iznošenjem stavova o tome da je socijalni položaj romske manjine isključivo posledica njihove kulture i karaktera većinska zajednica je pokazala da su duboko ukorijenjene predrasude i otpori prema romskom narodu u crnogorskom društvu.

Da se radi o paušalnim tvrdnjama, koje se ne zasnivaju na razmišljanju o suštini problema, vidljivo je iz činjenice da tokom istraživanja ni jedan – na intervjuisani – na, bez obzira na poziciju koju pokriva, nijesu detaljnije elaborirali svoje stavove. Ono što ohrabruje jeste

⁹ Izvor: Strategija razvoja i redukcije siromaštva u Crnoj Gori, preuzeto sa sajta Vlade Republike Crne Gore

¹⁰ Izvor: Arhiva SOS telefona Nikšić

¹¹ Istraživanje o domaćinstvima Roma, Aškalija i Egipćana, izbjeglica i interno raseljenih lica, UNDP, 2003.

jedan, istina manji broj, učesnika -ca istraživanja koji su zastupali tezu da je ugroženost romske manjine posledica nebrige i nezainteresovanosti društva za ovu etničku skupinu. Po njima srž problema je to što su Romi «prepušteni sami sebi» i rješavanjem njihovog socio – ekonomskog statusa se do sada niko nije suštinski bavio.

U skladu sa ovakvim društvenim stavovima, ne iznenađuje što je kroz istraživanje identifikovano malo inicijativa koje ukazuju na to da država i njeni subjekti ulažu konkretne napore za poboljšanje uslova života romske manjine u Crnoj Gori iako ne spore činjenicu da je stanje u naseljima izuzetno loše. Na osnovu urađene analize možemo konstatovati da se rješavanjem ovog problema društvena zajednica najviše bavila na nivou osmišljavanja i usvajanja određenih formalnih dokumenata u kojima su adresirani i socio – ekonomski problemi romske zajednice. Tako su Strategijom razvoja i redukcije siromaštva u Crnoj Gori, koju je Vlada usvojila u novembru 2003.¹², među šest prioriternih oblasti djelovanja uvrštena i pitanja od posebnog značaja za smanjenje siromaštva. Ova pitanja se odnose na izbjeglice, interno raseljena lica i Rome. Nacionalnim akcionim planom za «Dekadu uključenja Roma 2005. – 2015»¹³ u Republici Crnoj Gori koji je Vlada RCG¹⁴ usvojila u januaru 2005. definisano je da je stanovanje jedna od četiri prioritete oblasti koje je potrebno unaprijediti za poboljšanje statusa romske manjine. Međutim, iako su, ovim dokumentima precizirane aktivnosti koje je potrebno realizovati i određeni vremenski rokovi za njihovo sprovođenje istraživanje nije pokazalo postojanje konkretnih mjera koje bi potvrdile da je počela implementacija planiranih aktivnosti iako je od usvajanja ovih dokumenata već prošlo dvije do tri godine.

Kroz istraživanje je identifikovano samo par aktivnosti koje su u proteklom periodu sprovedene na polju unapređenja socijalnog položaja Roma u Crnoj Gori i Nikšiću. To se prije svega odnosilo na kratkoročne akcije uklanjanja smeća i nasipanja prilaznih puteva. Izuzetak, od ovoga, na crnogorskom nivou, je izgradnja zgrade i dječjeg vrtića za pripadnike –ce romske manjine u podgoričkom naselju Konik koja je realizovana zahvaljujući međunarodnim donacijama.

Posebno je važno istaći da, iako je od usvajanja naprijed navedenih strateških dokumenata prošlo dosta vremena, predstavnici – ce institucija na lokalnom nivou (lokalna uprava, lokalne institucije i organizacije), u intervjuima se nijesu na njih pozivali, niti su ih posebno elaborirali. Iz toga se ne može izvući zaključak koliko su informisani o tome da ovi dokumenti postoje, pa samim tim ni koliko su upućeni u obaveze koje imaju u cjelokupnom procesu njihove implementacije.

Sa druge strane, posebno želimo ukazati na to, da je kroz istraživanje utvrđena pojava zloupotrebe teškog socio – ekonomskog statusa romske manjine od strane pojedinih društvenih subjekata. To se prije svega odnosi na određene političke partije i pojedince –ke koji u zajednici imaju određenu moć i vlast. Oni ekstremno siromaštvo, marginalizovanost, neobrazovanost i neinformisanost romske manjine koriste za postizanje određenih dnevno političkih interesa, a ova pojava se dešava u periodu izbora za lokalni i nacionalni Parlament ili drugih važnih političkih događaja. Kada se ima u vidu činjenica da u Crnoj Gori postoji veoma visok stepen netolerancije prema

12 Dokument je preuzet sa sajta Vlade Republike Crne Gore

13 Dekada Romske inkluzije 2005. – 2015., Vlada Republike Crne Gore, januar 2005.

14 RCG – Republika Crna Gora

političkim neistomišljenicima, manipulacija romskim biračkim tijelom posebno dobija na težini. Naime, na ovaj način se netrpeljivost prema Romima značajno uvećava kod onih društvenih subjekata koji procjenjuju da ih romska zajednica, u određenom trenutku, ne podržava, što potencijalno može povećati stepen ugroženosti romske manjine od strane većinskog stanovništva.

Na osnovu svega iznesenog može se konstatovati da Romi u Crnoj Gori žive izdvojeno od ostalih društvenih grupa u zajednici. Smješteni su u »najneuglednijim dijelovima grada«, na periferiji, u blizini smetlišta ili otpadnih voda u etnički homogenim naseljima. Romi su nacija koja je društveno marginalizovana i to je sistemski problem čije rješavanje zahtijeva ozbiljan i analitičan pristup. Sumirajući sve aspekte socio - ekonomskog statusa romske manjine u Nikšiću i predloge za promjenu postojećeg stanja koje su respodenti istraživanja iznosili smatramo da je u budućnosti neophodno sprovesti sledeće:

- usmjeriti pažnju ka pronalaženju adekvatnih mehanizama, koji će društvo i odgovorne subjekte primorati da poštuju dokumente koje su donijeli i obavezati ih da sprovedu aktivnosti definisne Strategijama i Akcionim planovima
- uspostaviti kvalitetan monitoring sprovođenja usvojenih dokumenata i definisati jasne indikatore za procjenu uspješnosti rerealizacije pojedinih programa. Praćenje je potrebno usmjeriti ka subjektima koji su odgovorni za implementaciju usvojenih dokumenata, a to su u ovom slučaju resorna Ministarstva u Vladi RCG, u saradnji sa institucijama na lokalnom nivou i lokalnom upravom
- sprovesti određene aktivnosti (edukacije, kampanje...) u cilju podsticanja odgovornih subjekata da implementiraju planirane programe.
- imenovati romske predstavnike –ce koji će zajedno sa određenim strukturama u okviru lokalnih uprava raditi na pronalaženju rješenja koja su u najboljem interesu i u skladu sa potrebama romske zajednice_
- sprovoditi razvojne programe i planove u gradovima na način koji će obezbijediti da se romska naselja uvedu u legalne tokove
- asfaltirati putne prilaze romskim naseljima, kao i puteve u samim naseljima
- ojačati elektro mrežu u naseljima i sprovesti elektroinstalacije u stambenim objektima u skladu sa standardima _
- u romskim naseljima u kojima je to moguće izvršiti ugradnju novih vodovodnih instalacija i uraditi rekonstrukciju postojećih sanitarnih čvorova u stambenim objektima
- izvršiti adekvatnu zaštitu postojećih izvorišta pijaće vode u naseljima i izgraditi nove česme do trenutka izgradnje formalnih naselja i
- sprovesti razvojne programe na nacionalnom i na lokalnim nivoima kojima će se obezbijediti uslovi da se u romskim naseljima izgrade stambeni objekti od čvrstog materijala i u skladu sa građevinskim standardima.

Na samom kraju ovog poglavlja posebno želimo da ukažemo na jednu preporuku koja se specifično tiče rješavanja problema legalizacije stambenih objekata u romskim naseljima u Nikšiću. Naime kroz istraživanje je identifikovano da će SO¹⁵ Nikšić - Odsjek za urbanizam uskoro sprovesti jednu veoma opsežnu akciju legalizacije svih nelegalnih objekata u našoj opštini. U skladu sa tim veoma je važno napraviti adekvatan plan da se

nelegalna romska naselja u Nikšiću uvedu u zvanične tokove. Izrada posebnog plana za legalizaciju romskih naselja se nameće kao potreba iz dva razloga:

- postojećim planom je predviđeno da se mogu legalizovati samo objekti koji zadovoljavaju urbanističke planove i
- legalizacija objekata će podrazumijevati značajna novčana sredstva.

Kao što je iz istraživanja vidljivo, najveći broj Roma u Nikšiću (skoro 70%), živi u ruševnim objektima koji neće ni ući u razmatranje za legalizaciju jer ne zadovoljavaju urbanističke uslove. Istovremeno i oni Romi koji su vlasnici objekata koje je moguće legalizovati, uglavnom za to nemaju potrebna materijalna sredstva. Istina, predstavnik Odsjeka za urbanizam nas je informisao da je ova institucija upravo u završnoj fazi dogovora sa bankama u Nikšiću da se zainteresovanim pojedincima/pojedinkama omogući dobijanje beskatnatnih kredita na tri godine da plate svoje obaveze. Ukoliko se ovaj dogovor postigne obavezu da bankama plati kamate bi preuzeo Odsjek za urbanizam.

Sama inicijativa jeste podsticajna, ali najveći broj Roma, ma koliko želio, u praksi neće moći da je iskoristi. Naime, banke daju kredite fizičkim licima koja posjeduju određenu imovinu i/ili zaposlenje u preduzećima koja se kotiraju kao stabilna i na mjestima koja su bolje plaćena. Romi iz Nikšića ne posjeduju nekretnine u sopstvenom vlasništvu, a preko 80% njih je nezaposleno. Od Roma koji su zaposleni, najveći broj radi u Javnom komunalnom preduzeću (JKP), na mjestima koja su najlošije plaćena, a to su čišćenje ulica i odvoz smeća. Istovremeno je JKP jedan od lošijih privrednih subjekata u gradu.

U skladu sa svim ovim činjenicama preporuka respođenata, prije svega onih koji dolaze iz romske zajednice u Nikšiću jeste da se okupe svi zainteresovani subjekti (institucije sistema, lokalna uprava, romski lideri - ke, ljudi iz romske zajednice i neromske NVO koje realizuju programe usmjerene na unapređenje položaja romske zajednice) i zajedno naprave plan legalizacije romskih naselja, primjeren stanju koje postoji na terenu.

3. Pravno – proceduralni aspekt tretiranja romske zajednice u institucijama sistema

Ustav Republike Crne Gore u svom članu 15 definiše da su svi «građani slobodni i jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo». Prava manjina u ovom dokumentu preciznije su definisana u odjeljku 5, a posebna prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa su definisana od člana 67 do člana 76. Ovim članovima se, između ostalog, jemči zaštita nacionalnog, etničkog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta, definišu jezik, pismo, školovanje, udruživanje i zastupljenost, kako na nacionalnom, tako i na lokalnim nivoima. Posebno je precizirano da se zaštita prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa ostvaruje u skladu sa međunarodnom zaštitom ljudskih i građanskih prava.

Osim u Ustavu, zaštita prava manjina u Crnoj Gori, je definisana i Zakonom o manjinskim pravima i slobodama, koji je usvojen sredinom maja 2006.godine. Članom 7. ovog Zakona je predviđeno da Vlada RCG treba da donese Strategiju manjinske politike. Strategijom će se posebno definisati mjere za sprovođenje ovog zakona i unapređivanje uslova života manjina, kao i što veću integraciju Roma u društveni i politički život Republike. Zakonski je normirano da se ova Strategija mora osmisлити i usvojiti godinu dana nakon usvajanja naprijed navedenog Zakona.

Pored Ustavom i Zakonima zagwarantovanih prava i sloboda, država Crna Gora je u proteklih nekoliko godina donijela nekoliko strateških dokumenata čijom implementacijom bi se značajno unaprijedio status koji romska zajednica trenutno ima u društvu. Najsveobuhvatniji i najznačajniji je svakako, već spominjani, Akcioni plan Dekada romske inkluzije 2005. - 2015. (AP Dekada) koji je Vlada RCG usvojila u januaru 2005.godine i on predstavlja okvir za aktivnosti usmjerene ka integraciji romske populacije u crnogorsko društvo. Njime su obuhvaćeni domicilni, izbjeglice i raseljeni Romi u Crnoj Gori. Definisane su četiri prioritete oblasti: obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo i stanovanje u okviru kojih je potrebno preduzeti konkretne afirmativne mjere kako bi se obezbijedili uslovi za uključivanje RAE manjine u regularne društvene tokove. Posebno je važno istaći da su u ovom dokumentu pored precizno definisanih ciljeva i aktivnosti određeni jasni rokovi za realizaciju planiranog. Takođe su imenovana i Ministarstva koja su odgovorna za realizaciju zadataka u okviru svake od izabranih oblasti, kao i nacionalna koordinatorica zadužena za sprovođenje Dekade.

Drugi veoma važan dokument jeste Strategija razvoja i redukcije siromaštva (SRRS) RCG, koja je usvojena u novembru 2003.godine, i u okviru koje su definisani ciljevi i oblasti djelovanja u pravcu smanjenja siromaštva u državi. Strategija predstavlja viziju nacionalnog razvoja zemlje i u skladu sa tim programi i aktivnosti svih relevantnih subjekata treba da se upravljaju prema ovom dokumentu. S obzirom na to, veoma je važno što je u dokumentu identifikovan težak položaj Roma u Crnoj Gori i uvršteno rješavanje njihovih problema kao pitanje od prioritarnog značaja.

Što se tiče institucionalnih mehanizama za rješavanje pitanja manjina to je prije svega Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, a postoji i Republički savjet za zaštitu

manjina kojim predsjedava Predsjednik Republike Crne Gore. U državnom Parlamentu postoji i skupštinsko tijelo: Odbor za ljudska i manjinska prava koji takođe treba da razmatra neka pitanja značajna u ovom domenu. Institucija zaštitnika ljudskih prava i sloboda (Ombudsmana) takođe bi trebala biti jedna od važnih adresa za obezbjeđivanje ravnopravnog statusa romske manjine u zajednici, posebno ako znamo da je jedan od njegovih pomoćnika zadužen za pružanje zaštite manjinskim narodima.

Što se tiče fondova koji su isključivo namijenjeni za poboljšanje statusa manjinskih naroda, oni do sada nijesu postojali na nacionalnom nivou. Međutim novi Zakon o manjinskim pravima i slobodama u sebi sadrži i ovu odredbu tako da će naredni budžet koji država Crna Gora bude donijela u sebi morati da sadrži i stavku Fond za manjine.

Kroz istraživanje nije identifikovano postojanje posebnih pravnih normativa koji su usvojeni na nivou lokalne zajednice, osim Deklaracije o suživotu i toleranciji koja je usvojena u Skupštini opštine Nikšić. Predsjednica Skupštine nas je informisala da se Deklaracija uglavnom bazira na opštim principima o ljudskim pravima i ravnopravnosti svih naroda i da je izgradnja tolerancije, suživota i miroljubive koegzistencije obaveza lokalnih relevantnih subjekata.

Uspostavljanje formalno pravnih instituta za zaštitu romske zajednice, nije ni izbliza ispraćeno institucionalizovanjem romskog pitanja u praksi. Predstavnik –ca romske populacije nema u nacionalnom Parlamentu, a ista situacija je i sa lokalnom Skupštinom u Nikšiću. U Ministarstvima, kao ni u institucijama na lokalnom nivou, nije identifikovana ni jedna osoba koja je zadužena isključivo za implementaciju dokumenata koji se odnose na unapređenje statusa romske manjine.

Nepostojanje organizovanih institucionalnih mehanizama za rješavanje romskog pitanja inetervjuisani su uglavnom objašnjavali nedostatkom sredstava, preopterećenošću zaposlenih, nedostatkom stručnih kadrova, a predstavnici lokalnih institucija su kao odgovornu adresu imenovali nadležna Ministarstva. Sumirajući stavove koje su iznosili stiče se utisak da među ispitanicima dominira mišljenje da je odgovornost negdje izvan njih, ili kod onih koji su im hijerarhijski nadređeni ili kod međunarodnih institucija i organizacija. Ni jedan od intervjuisanih nije se bavio pitanjem iskorištavanja sopstvenih mogućnosti i resursa da se postojeće stanje promijeni i unaprijedi.

Istina u pojedinim institucijama postoje osobe koje u dijelu svojih ingerencija imaju definisan i rad sa Romima. Kroz istraživanje nije bilo moguće identifikovati kriterijume po kojima su određene osobe imenovane na ove pozicije. Imajući u vidu ovaj podatak, kao i činjenicu da je kroz određene dokumente precizirana obaveza institucija sistema da odrede osobe za bavljenje i rješavanje problema romske manjine, stiče se dojam da je to dodjeljivano potpuno neplanski, po sistemu »neko mora«. Na nepostojanje jasnih principa imenovanja upućuje i to što je nacionalnoj koordinatorki, odgovornoj za sprovođenje vrlo zahtjevnog i složenog Akcionog plana Dekada romske inkluzije, funkcija dodijeljena uz postojeće obaveze u Ministarstvu rada i socijalnog staranja.

Zato imenovani, uglavnom, novu obavezu doživljavaju kao dodatni napor i aktivnosti im se svode na formalno učešće na određenim sastancima i konferencijama. Međutim, ovdje ne treba zanemariti ni etničku distancu koju jedan broj zaposlenih ima prema Romima, kao građanima drugog reda, što pokazuje i izjava jednog od intervjuisanih predstavnika institucija:«mi kao država, daj Bože da možemo i svoje da zbrinemo». Institucionalna

podjela ingerencija kako bi se samo zadovoljila puka formalnost za posledicu ima odsustvo inicijativa koje bi upućivale na zaključak da se u odgovornim institucijama ozbiljno razmatraju planovi za implementaciju Zakonom i strateškim dokumentima definisanih obaveza kojima bi trebalo da se poboljša status romske manjine.

Potrebno je istaći i da najodgovorniji subjekti na nacionalnom nivou ističu da je glavni problem spore realizacije planiranog, nedovoljna finansijska podrška međunarodnih faktora, prije svih Svjetske banke i Soroš fondacije. Činjenica jeste da je crnogorska država siromašna i nemoćna da se samostalno izbori sa ovim i brojnim drugim problemima, ali je istovremeno evidentan i nedostatak senzibiliteta naše države za probleme romske manjine jer se skoro svi pozitivni iskoraci na ovom polju prave pod pritiskom i na preporuku subjekata međunarodne zajednice, a implementacija određenih planova i dokumenata zasniva na finansijskoj podršci stranih donatora.

Da je pitanje nepostojanja institucionalnog bavljenja rješavanjem problema romske zajednice osjetljivo pokazuje i činjenica da je jedan broj intervjuisanih nerado iznosio svoje stavove o ovom pitanju, ili se čak ograđivao izjavom da je to njihovo nezvanično mišljenje. Time se na indirektan način može zaključiti, da državne institucije imaju svijest o tome da su obavezne preduzeti više konkretnih akcija, ali pošto to ne sprovode, neki njihovi predstavnici –ce, za najbolje rješenje smatraju zauzimanje činovničkog stava da o ovom pitanju nijesu informisani.

S obzirom na činjenicu da postoji relativno dobra pravna osnova za unapređenje statusa romske manjine u narednom periodu svi društveni subjekti moraju biti usmjereni na ulaganje napora u pravcu realizacije postojećih planova.

Respodenti istraživanja, poboljšanje trenutnog stanja uglavnom vide u sledećim oblastima:

- sprovođenje određenih obuka za zaposlene u institucijama kako bi bili senzibilisani za rješavanje problema romske manjine
- obezbjeđivanje adekvatne tehničke i materijalne podrške za zaposlene
- osnaživanje predstavnika –ca romske zajednice kako bi mogli da se uključe u rad određenih institucija
- na nivou nacionalne vlasti donijeti odluku o imenovanju osoba koje će isključivo biti zadužene za implementaciju usvojenih dokumenata na svim društvenim nivoima
- lokalne uprave trebaju takođe imenovati osobe koje će biti zadužene za sprovođenje određenih programa, u skladu sa odgovornostima ove institucije, za bolji status romske manjine
- povezivanje svih društvenih subjekata (lokalne i nacionalne institucije, nevladin romski i neromski sektor, političke partije, lokalne samouprave, mediji) i njihovo zajedničko djelovanje

Preduslov za realizaciju gore navedenog, po mišljenju predstavnika Ministarstva za zaštitu ljudskih i manjinskih prava jesu «pisani dokumenti koji su obavezujući i za Vladu i za druge socijalne partnere». Sa druge strane, pitanje je koliko bi sprovođenje ovog predloga zaista pomoglo u situaciji, kada se na pravi način ne poštuju ni već izdefinisana dokumenta.

Pored toga neophodno je sprovesti i jednu objektivnu, kvalitetnu reviziju usvojenih dokumenata i utvrditi koliko su ciljevi realno postavljeni. Naime, jedan dio učesnika –ca u istraživanju, posebno onih koji rade u Vladinim institucijama, na nacionalnom nivou su mišljenja da je dostizanje pojedinih rezultata u potpunom neskladu sa trenutnim mogućnostima crnogorskog društva i dinamikom njegovog razvoja.

4. Romska zajednica kroz prizmu brojki i procenata u Crnoj Gori i Nikšiću

Marginalizovanost i izdvojenost romske manjine ogleda se u činjenici da je sporna svaka brojka i podatak koji bi trebalo da ilustruju određene aspekte njihovog života. Naime, osnovni statistički podatak, koliko je ukupno Roma u Crnoj Gori kroz istraživanje nije bilo moguće utvrditi. Zvanični podatak MONSTAT¹⁶-a kaže da u Crnoj Gori, na osnovu poslednjeg popisa stanovništva iz 2003.godine, ima 2601 pripadnik - ca romske manjine. Zaposleni u ovoj instituciji u razgovorima sa predstavnicama SOS telefona Nikšić su potvrdili da ovaj podatak o ukupnom broju Roma na crnogorskim prostorima smatraju nepouzdanim. Ne spori se ni to da su napravljeni određeni propusti prilikom popisivanja, posebno u dijelu koji se odnosi na to da je bilo predviđeno da se popis u romskim naseljima obavlja uz asistenciju Roma popisivača, ali ta procedura, u praksi, nije ispoštovana. Istovremeno se iz ove institucije, odgovornost za nepoštovanje predviđenog imputira romskoj zajednici¹⁷, to jest njenim predstavnicima –ama da nijesu pokazali spremnost da prođu predviđene obuke, obavezne za sve popisivače, pa samim tim nijesu mogli ni biti uključeni u popisivanje. Tokom izlaganja nije bilo moguće utvrditi mjere koje su preduzete da se Romi motivišu za učešće u procesu popisivanja, način selektovanja i dodatnog animiranja kada je utvrđeno da postoji rizik za njihovo neangažovanje u sprovođenju popisa. Posledica svega ovoga je zvaničan podatak o broju Roma u Crnoj Gori koji je nekoliko puta manji od realnih brojki. Međutim, pošto je popis zasnovan na samoizjašnjavanju, koje je međunarodno priznata metodologija o utvrđivanju broja pripadnika –ca određene nacionalne grupe, iz ove institucije ga, uprkos tome što ga smatraju netačnim, iznose kao jedini relevantan podatak. Pri tome se ističe da se gore navedena brojka odnosi samo na domicilno romsko stanovništvo, pošto popisom iz 2003. nijesu obuhvaćena izbjegla i raseljena lica.

Istraživanje pokazuje da ovaj podatak apsolutno netačnim smatraju svi društveni subjekti. Već u svojim strateškim dokumentima (AP Dekada, SRRS¹⁸) koji se tiču rješavanja statusa romske manjine Vlada RCG operiše sa potpuno drugačijim procentima i brojkama, koje su uglavnom zasnovane na procjenama sa terena. U ovim dokumentima je definisano da je "učešće Roma u ukupnoj populaciji RCG oko 3,3%", što prevedeno u brojke znači da ih ima više od 20 000. Ovakve procjene su, uz opasku «da nijesu apsolutno sigurni», potvrdili i predstavnici –ce nacionalnih institucija koji –e se najdirektnije bave pitanjima vezano sa romsku manjinu u Crnoj Gori, a to su nacionalna koordinatorica AP Dekada romske inkluzije i zamjenik Ministra za zaštitu ljudskih i manjinskih prava. Važno je naglasiti, da se, po izjavama ispitanika -ca ova brojka odnosi na domicilne Rome, a da u Crnoj Gori boravi i oko 6000 raseljenih što znači da ih u našoj državi ima ukupno 26000. Nešto drugačiji stav je imao šef Odsjeka za predškolsko vaspitanje na Filozofskom fakultetu u

16 MONSTAT – Zavod za statistiku Crne Gore

17 Nacionalna konferencija o realizaciji AP Dekada romske inkluzije, održana 11.07.2006.godine u Podgorici

18 SRRS – Strategija

Nikšiću, koji je istovremeno i jedna od najodgovornijih osoba u implementaciji projekta Romska obrazovna inicijativa, i on smatra da je realan broj Roma u Crnoj Gori oko 15 000.

Neslaganje između zvaničnih brojki i situacije na terenu je prisutno i kada se govori o broju Roma u Nikšiću. Zvanično ih po popisu iz 2003. ima 346, dok su procjene romske NVO Početak da u Nikšiću ima ukupno 2000 Roma, domicilnih i raseljenih lica. Podaci SOS telefona Nikšić pokazuju da u Nikšiću živi 836 pripadnika –ca romske manjine pa možemo, sa velikom sigurnošću zaključiti da su nepouzdanе i zvanične brojke, ali i procjene koje su iznijeli romski lideri¹⁹. Što se tiče odgovornih u lokalnim institucijama, jedini konkretan podatak, ali samo o izbjeglim i raseljenim Romima u Nikšiću, imao je predstavnik Komesarijata za raseljena lica koji nas je informisao da je u ovoj instituciji registrovano ukupno njih 410. Ostali intervjuisani respodenti iz lokalnih institucija, uglavnom nijesu imali nikakve pouzdane procjene, ali su bili saglasni da zvanična statistika i stvarnost ne korespondiraju na pravi način. Stepен njihove neupućenosti o brojnosti romske manjine u Nikšiću, najbolje odslıkava podatak da ni jedan od ispitanika –ca, ne zna gdje sve postoje romska naselja u našem gradu. Od ukupno pet naselja, intervjuisani su uglavnom znali za Brlju²⁰, a jedan manji dio njih je čuo za Naselje pod Trebjesom i Željezaru.

Mada podatke o ukupnom broju Roma u Nikšiću nijesu imali u pojedinim lokalnim institucijama raspolazu sa podacima pripadnika –ca romske manjine koji su uključeni u aktivnosti ovih društvenih subjekata. Iz obrazovnih institucija su nam dostavili precizne brojke o tome koliko trenutno romske djece i studenata pohađa ove ustanove. U osnovnoj školi i na Filozofskom fakultetu su takođe imali i evidenciju o broju upisanih Roma i broju onih koji su odustali, što je veoma važan podatak za praćenje određenih trendova. U nastavku slijede tabelarni prikazi podataka koji su dobijeni u pojedinim obrazovnim institucijama:

---

19 Zaključak je izveden na osnovu činjenice da je SOS telefon Nikšić 2001.godine, obavio popis romskih porodica u Nikšiću, po principu od kuće do kuće i uz asistenciju saradnica Romkinja, kao i da se ovi podaci ažuriraju na godišnjem nivou

20 Najstarije romsko naselje u Nikšiću, staro oko 150 godina

Tabela 1: Pregled broja romske djece koja su uključena u formalno obrazovanje O.Š. Mileva Lajović Lalatović²¹

Razred	Ukupno djece	Ukupno dječaka	Ukupno djevojčica	Domicilna lica	Raseljena lica
I osmogodišnji program	7	4	3	5	2
I devetogodišnji program	5	4	1	3	2
II	16	7	9	9	7
III	10	6	4	9	1
IV	6	3	3	3	3
V	11	8	3	8	3
VI	4	4	////////////////	4	////////////////
VII	////////////////	////////////////	////////////////	////////////////	//////////
VIII	1	1	0	1	////////////////
Ukupno	60	37	23	42	18

Tabela 2: Broj romske djece koja se u toku školske 2005/06 školuju na Radničkom univerzitetu u Nikšiću²²

Ukupno djece	Broj dječaka	Broj djevojčica
42	30	12

Tabela 3: Broj romske djece koja su na Radničkom univerzitetu završila razred u period 2000. – 2006.

Razred	Ukupno djece	Broj dječaka	Broj djevojčica
od I do IV	145	87	58
od V do VII	45	41	4
VIII	4	4	////////////////
Ukupno	190	132	62

Od ostalih institucija, ovakvu statistiku vode u Birou rada, ali samo u dijelu koji se odnosi na Rome koji se vode kao nezaposleni i redovno ovjeravaju svoje kartone u ovoj instituciji. Što se ostalih tiče, iz ove insitucije zaključuju, da ima »nekoliko stotina Roma što su radno sposobni, a nijesu na evidenciji Biroa rada«. U nastavku slijedi tabela u kojoj je polna struktura nezaposlenih pripadnika –ca romske manjine

21 Podaci su od osnovne škole MLL dobijeni u maju 2006.godine

22 Podaci su od Radničkog univerziteta dobijeni u aprilu 2006.

Tabela 4: Nezaposlena lica Romi²³ evidentirani na Birou rada

Ukupno evidentiranih	Broj žena	Broj muškaraca
24	11	13

Jedna od institucija, koje su bile obuhvaćene istraživanjem i koje imaju statističke podatke koji se tiču romske manjine jeste i Javno komunalno preduzeće, gdje je zaposlen najveći broj pripadnika -ca romske manjine iz Nikšića. Predstavnici JKP su nam dostavili podatke o kretanju broja zaposlenih Roma u ovoj instituciji u periodu od 2001. do 2006. godine, kao i broju onih koji su trenutno zaposleni za stalno i po ugovoru, kao i njihovu polnu strukturu. U nastavku slijedi tabela sa ovim podacima.

Tabela 5: Broj zaposlenih Roma u JKP Nikšić za period 2001. – 2006²⁴. (pregled po godinama)

Godina	Broj zaposlenih Roma
2001.	41
2002.	46
2003.	49
2004.	54
2005.	60
2006.	65

Tabela 6: Struktura zaposlenih Roma u JKP po polu i radnom statusu

Godina	Ukupno zaposlenih	Broj muškaraca	Broj žena	Stalni radni odnos	Zaposleni na određeno vrijeme
2006.	65	63	2	57	8

Ostali društveni subjekti, koji su bili uključeni u istraživanje, nemaju pouzdane podatke i uglavnom iznose paušalne procjene tipa «ima ih jedan priličan broj, ima ih na stotine, itd». Istraživanje pokazuje da je drastično neslaganje između zvaničnih brojki i situacije na terenu posledica različitih faktora. Ispitanici –ce su kao uzroke nedostatka i nepouzdanosti podataka o ukupnom broju pripadnika –ca romske manjine u Crnoj Gori uglavnom povezivali sa činjenicom da veliki broj Roma u Crnoj Gori ne posjeduje lična dokumenta (oko 50%²⁵), kao i time što se jedan broj njih zbog mogućnosti primanja humanitarne pomoći 1999.godine registrovao kao raseljena lica. Na ovo je uticalo i često mijenjanje

²³ Podaci dobijeni od Biroa rada Nikšić u aprilu 2006. i odnose se samo na Rome koji su u ovoj instituciji evidentirani kao aktivni

²⁴ Podaci su od JKP dobijeni u aprilu 2006.

²⁵ Izvor: Izveštaj o humanom razvoju u Crnoj Gori, Institut za strateške studije i projekcije, Podgorica 2005

mjesta boravka od strane jednog dijela romske manjine, neobrazovanja i neshvatanja važnosti popisa.. Intervjuisani su, takođe, kao veoma važan faktor isticali i to što se jedan dio romske manjine izjašnjava kao Romi, drugi kao Egipćani, a treći kao Aškalije. Posebno je važno istaći da postoji jedna značajna brojka pripadnika –ca romske manjine koji se izjašnjavaju kao Crnogorci, Muslimani, Albanci ili Srbi, zavisno od toga kakva je nacionalna struktura većinskog okruženja. Po mišljenju većeg dijela respodenata istraživanja, izjašnjavanje Roma kao pripadnika - ca drugih nacionalnih grupa u Crnoj Gori prouzrokovano je time što smatraju da će steći određene benefite u zajednici, jer su manjina koja je marginalizovana zbog svojeg imena i porijekla. Predstavnicima opozicionih partija, su govoreći o ovoj temi izjavili da je, na državnom nivou «izvršena grupna asimilacija» romske manjine, to jest zloupotrijebljena je njihova neobrazovanost i neinformisanost. Po njihovom mišljenju popisivači ih nijesu ni pitali za nacionalno opredjeljenje, već su ih upisivali kao Crnogorce, kako bi na državnom nivou bio što veći procenat pripadnika –ca crnogorske nacionalnosti.

Na činjenicu da popis nije sproveden kako treba su ukazali i intervjuisani iz institucije Ombudsmana i Ministarstva za zaštitu ljudskih i manjinskih prava. Predstavnik Ministarstva je posebno apostrofirao činjenicu da nije ispoštovana procedura da prilikom popisa stanovništva tamo gdje je locirano romsko stanovništvo popisivači budu Romi. Uzimajući sve ovo u obzir može se konstatovati da su brojni i vrlo heterogeni uzroci za činjenicu da nema validnih podataka o broju Roma u Crnoj Gori. Zato je, veoma važno, prilikom sprovođenja narednog popisa, uzeti u obzir sve ove faktore i napraviti plan koji će eliminisati, ili bar svesti na najmanju mjeru, spekulacije o tačnom broju Roma. Izuzetno je značajno da se sadašnja situacija ne ponovi iz više razloga. Prevažodno zbog činjenice da ih zvanični statistički podatak o 2601 licu romske nacionalnosti onemogućava, da po automatizmu imaju svoga predstavnika - cu u crnogorskom Parlamentu. Naime, novousvojeni Zakon o manjinskim pravima i slobodama, u članu 23. predviđa da manjine koje u ukupnom stanovništvu čine od 1% do 5% shodno rezultatima posljednjeg popisa stanovništva budu zastupljene u Skupštini RCG sa jednim mandatom. Međutim, iako se svi slažu da Roma u Crnoj Gori ima oko 3%, zvanični popis im onemogućava korištenje ove afirmativne akcije. Po automatizmu to ih takođe onemogućava da u punoj mjeri ostvare i druga zagarantovana prava (npr. nastava na sopstvenom jeziku). U određenoj mjeri to usporava i proces dobijanja određenih sredstava od međunarodne zajednice što je potvrdio i jedan od ispitanika navodeći primjer kada je međunarodna zajednica planirala da dodijeli određenu humanitarnu pomoć za romsku zajednicu u Crnoj Gori koja nije mogla biti realizovana zbog nepouzdatih podataka o Romima. Naime, dobijanje pomoći je bilo uslovljeno time da Roma ima najmanje pet hiljada, i nije realizovano jer ih je u Crnoj Gori zvanično manje od tri hiljade.

Pored ovih konkretnih šteta koje i romska zajednica i crnogorsko društvo uopšte trpe zbog nepouzdatih podataka, ne treba zaboraviti da sve dok ne budemo imali tačne podatke koliko zaista Roma ima u Crnoj Gori, bićemo prinuđeni da pravimo planove, na osnovu određenih procjena i pretpostavki što će za posledicu imati i određene nepreciznosti o tome kakvo je stvarno stanje i potreba romske zajednice.

5. Obrazovanje

Segment obrazovanja u crnogorskom Ustavu se tretira u članu 62. gdje stoji «svako ima pravo na školovanje pod jednakim uslovima. Osnovno školovanje je obavezno i za njega se ne plaća školarina».

Međutim, iako je osnovna škola obavezna za sve, nepismenost je jedan od najvećih problema romske manjine u Crnoj Gori. Kroz istraživanje smo došle do podataka po kojima preko 60% Roma nikada ne počne školovanje, a 77,9% je bez školske spremne ili ima završena do 3 razreda osnovne škole²⁶. Romi u Crnoj Gori predstavljaju najveću pojedinačnu grupu koja nije u potpunosti realizovala svoje pravo na osnovno obrazovanje. Djeca Romi predstavljaju najveću grupu onih koji se nijesu upisali u prvi razred, najviše napuštaju školu i predstavljaju većinu onih koji ponavljaju²⁷. Istraživanja²⁸ koja su do sada sprovedena pokazuju da se procenat odraslih Roma u Crnoj Gori bez osnovnog obrazovanja kreće i do 90%, a trenutna uključenost romske djece osnovnoškolskog uzrasta u formalno obrazovanje je manja od 45%. Postojeći, veoma zabrinjavajući, podaci dodatno dobijaju na težini kada znamo da je pismenost većinske populacije stabilnih 99%, a uključenost u formalno obrazovanje neromske djece uzrasta od 10 do 15 godina između 83% i 100%²⁹. Ovako drastične razlike u procentima mogu ukazivati da je isključenost iz obrazovnih procesa jednim dijelom zasnovana na činjenici da pripadaju manjini koja je sistemski diskriminisana od strane većinske društvene zajednice.

Analizom dokumenata i stavova koje su iznosili respodenti dolazimo do informacija da su razlozi visoke stope neobrazovanosti romske manjine mnogostruki, često ispreplijetani i duboko ukorijenjeni u sistem što dodatno otežava njihovo kvalitetno rješavanje.

Izuzetno loša socio – ekonomska situacija u kojoj žive romske porodice i nepostojanje elementarnih uslova za normalan psiho – fizički razvoj djece svakako jeste jedna od najozbiljnijih prepreka za upisivanje djece u školu. Takođe je jedan od čestih uzroka napuštanja nastave od strane one romske djece koja se uključe u obrazovne procese. Loše uslove stanovanja, slabu ekonomsku moć roditelja i nemogućnost obezbjeđivanja elementarnih potreba za djecu (hrana, odjeća, obuća,...) su kao primarni identifikovali svi učesnici – ce istraživanja. Prepoznata je i u usvojenim dokumentima, a kao vrlo ozbiljna prepreka je identifikovana i u određenim istraživanjima koja pokazuju da preko 80% romskih roditelja ne može svojoj djeci obezbijediti knjige i školski pribor, a čak trećina upisane romske djece je isključivo zbog ovog razloga odustala od daljeg školovanja³⁰.

Uz to, ekstremno siromaštvo primorava cjelokupnu romsku porodicu da sve snage usmjeri na obezbjeđivanje hrane za preživljavanje, pa se nerijetko u ovaj proces uključuju i romska djeca (njih više od jedne četvrtine³¹) koja od najranijeg uzrasta počinju da

---

26 Izvor: Strategija razvoja i redukcije siromaštva u Crnoj Gori

27 Izvor: Akcioni plan Dekada romske inkluzije 2005. – 2015., Vlada RCG, januar 2005.

28 Izvor: Istraživanje o uključenosti romske djece u sistem obrazovanja, SOS telefon Nikšić, januar 2006.

29 Izvor: izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori, Institut za strateške studije i projekcije, Podgorica, 2005.

30 Isto kao fusnota 24

31 Isto kao fusnota 24

zarađuju novac sakupljanjem različitih sekundarnih sirovina. Značajno je istaći da, iako u Ustavu RCG stoji da je «osnovno obrazovanje obavezno» (član 62), «roditelji obavezni da brinu o djeci, vaspitavaju ih i školuju» (član 59), a «zabranjena zloupotreba djece i njihovo zapošljavanje na poslovima štetnim po njihovo zdravlje i razvoj» učesnici –ce istraživanja potvrđuju da u praksi «imamo malo slučajeva³²» da su preduzete zakonske mjere prema roditeljima koji nijesu omogućili djeci osnovno obrazovanje.

Pored činjenice da žive u uslovima ekstremnog siromaštva, izdvojenost romskih naselja uslovljava da romska djeca prije polaska u školu vrlo malo ili nimalo poznaju jezik većinske populacije. Sa druge strane u obrazovnim institucijama su već od prvog dana primorani da prate nastavu na jeziku koji im nije maternji što im dodatno otežava savladavanje najjednostavnijih nastavnih jedinica. Kroz istraživanje je identifikovano i da ovaj problem, iako manje više utiče na cjelokupnu romsku zajednicu, posebno pogađa djecu koja dolaze iz porodica raseljenih lica sa Kosova³³.

Neadekvatan odnos većinske zajednice i institucija sistema prema romskoj manjini u cjelini, kao i prema samoj romskoj djeci ima značajan udio u činjenici da je u prvoj deceniji 21.vijeka romska manjina u najvećoj mjeri nepismena. Analiza stavova učesnika –ca istraživanja koji dolaze iz većinske zajednice je pokazala vrlo visok stepen nerazumijevanja za neuključenost romske djece u obrazovne procese. Krivicu su uglavnom u potpunosti prebacivali na teren romske zajednice tvrdeći da Romi ne žele da se integrišu u obrazovne procese jer imaju drugačiji sistem vrijednosti u odnosu na većinsko stanovništvo pošto su: „nomadski narod koji voli da prosi». Činjenica da je veliki broj respodenata istraživanja iz institucija, medija i stanovništva većinske zajednice imao stav da je romska zajednica odgovorna za postojeće stanje je upozoravajuća i o njoj se mora posebno voditi računa pri kreiranju budućih mjera i programa. Posebno, u kontekstu koji je istraživanje pokazalo, da isti ovi ispitanici, uglavnom zanemaruju uticaj socijalnih, ekonomskih i društvenih uslova života na neobrazovanost romske manjine. Naprotiv, kroz istraživanje su često potencirali da svi u Crnoj Gori imaju iste mogućnosti ali Romi nijesu zainteresovani da ih iskoriste.

Neadekvatan odnos nastavnog osoblja prema djeci koja dolaze iz romskih porodica kroz pojedinačne i grupne intervjuje nije posebno istican, što ne znači da nije jedan od ozbiljnijih uzroka malog broja romske djece uključene u formalno obrazovanje i njihovog čestog odustajanja od daljeg školovanja. Naprotiv, određena istraživanja pokazuju da je trećina³⁴ roditelja romske djece prepoznala da je nastavno osoblje u školama imalo drugačiji odnos prema njihovoj djeci samo zbog toga što su Romi. O stepenu netolerantnosti nastavnog osoblja u školama svjedočila je i predstavnica jednog od lokalnih medija u Nikšiću koja je na fokus grupi izjavila: «bilo je šest odjeljenja, on je jedini Rom koji je bio u mojoj generaciji i niko od učitelja nije htio njega da prihvati.» Naprijed izlistani uzroci neuključenosti romske djece u formalno obrazovanje uglavnom su i razlog zbog kojeg dolazi i do visokog stepena odustajanja od daljeg školovanja od

32 SOS telefon Nikšić sedam godina realizuje Romski centar za žene i djecu Rome iz Nikšića i naše iskustvo pokazuje da se nikada nije desilo da je neki roditelj romske djece odgovarao zato što ne šalje djecu u školu

33 Roditelji domicilne romske djece uglavnom poznaju jezik većinske populacije, dok raseljeni sa Kosova govore albanskim jezikom

34 Isto kao fusnota 24

strane one romske djece koja se upišu u prvi razred osnovne škole. Kroz istraživanje je na ovaj problem ukazivao veći broj učesnika –ca istraživanja, a brojke do kojih smo došli ukazuju na to da od ukupnog broja upisane romske djece prije završetka četvrtog razreda odustane njih oko 70%³⁵.

Od preostalih 30% njih dvije trećine odustaju u petom ili šestom razredu jer ne mogu da odgovore značajno većim zahtjevima i obavezama koje se postavljaju pred njih. Prelazak na predmetnu nastavu i veoma obimno, složeno gradivo romska djeca ne mogu da savladaju sama, a pomoć od roditelja koji su nepismeni nemaju. Sve ovo je, po izjavama zaposlenih u osnovnoj školi mnogostruko otežano činjenicom da određeni broj ove djece koja su stigla do petog razreda nijesu u potpunosti savladala osnovne stvari (čitanje, pisanje, osnovne matematičke zadatke) pa ni na koji način ne mogu odgovoriti novim obavezama koje se pred njih postavljaju. Ovdje se nikako ne može zaobići postavljanje pitanja o odgovornosti nastavnog osoblja koje djeci izdaje svjedočanstva o završenom razredu iako ne znaju »ni čitati ni pisati«, kao i nadležnih inspekcijskih službi koje ne čine ništa da se ovakva praksa eliminiše. Istraživanje pokazuje da je jedan od uzroka odustajanja djevojčica Romkinja od školovanja u ovom uzrastu direktna posledica mentaliteta i tradicionalnog načina života Roma. Naime, po izjavama učesnika –ca istraživanja djevojčice Romkinje, roditelji ispisuju iz škole sa napunjenih 11 ili 12 godina i počinju da ih pripremaju za udaju. Ovo potvrđuju i podaci iz osnovne škole Mileva Lajović Lalatović, kao i sa Radničkog univerziteta iz kojih je vidljivo da u sedmom i osmom razredu nema djevojčica Romkinja. Različita istraživanja koja su sprovedena takođe potvrđuju da je u patrijarhalnoj romskoj zajednici visok rizik za djevojčice da prestanu sa školovanjem kada uđu u tinejdžerski uzrast, jer je preko 40%³⁶ roditelja Roma izjavilo da djevojčice zbog udaje treba da prekinu školovanje. Kada ovaj podatak posmatramo u kontekstu potpune kontrole djevojčica Romkinja i imperativa da moraju nevine ući u brak lako zaključujemo da je ispisivanje iz škole prvi korak koji romski roditelji preduzmu kada djevojčice počnu ulaziti u pubertet kako bi preduprijedili eventualne rizike i stvorili uslove da ih stalno nadgledaju.

Ozbiljnost problema nepismenosti romske zajednice i posledica koje to ima na nju je uslovlila da se obrazovanje uvrsti u četiri prioritete oblasti Dekade Roma na čijem unapređenju država treba aktivno da radi u periodu 2005. – 2015. Istraživanje je istovremeno pokazalo da se poslednjih godina u Crnoj Gori na rješavanju problema obrazovanja romske manjine angažovao veći broj društvenih subjekata: nevladin sektor, međunarodne fondacije, Vlada i resorno Ministarstvo. Angažman svakog od njih je već rezultirao određenim pozitivnim pomacima što su istakli i respodenti istraživanja ističući da su najveće pozitivne promjene, na teritoriji Crne Gore na unapređenju statusa romske manjine, u suštini postignute u oblasti obrazovanja. Ovu izjavu je jedan od intervjuisanih na nacionalnom nivou potkrijepio tvrdnjom da je napredak i statistički mjerljiv pa je taj pozitivni pomak na godišnjem nivou oko 20%. Kao rezultat toga, po njegovoj izjavi, trenutno osnovnu školu u Crnoj Gori pohađa oko 2300 romske djece, nekolicina njih je u srednjim školama, a pojavili su se i prvi studenti Romi. Sa druge strane izjave o postignutom napretku se moraju uzeti sa dozom rezerve jer podaci iz zvaničnih statistika

35 *Isto kao fusnota 24*

36 *Istraživanje o uključenosti romske djece u sistem obrazovanja, SOS telefon Nikšić, januar 2006.*

i stanje na terenu pokazuju veliki raskorak u brojkama³⁷.

Ono što je takođe nesporno, a što je i istraživanje pokazalo, jeste da su u Nikšiću, na osnovnoškolskom nivou obrazovanja, postignuti vidljivi rezultati što pokazuju i brojke, ali i kvalitativne opservacije intervjuisanih. Naime, 2000.godine, kada je SOS telefon Nikšić kroz projekat Romski centar započeo različite programe za uključivanje romske djece u redovno obrazovanje školovalo se samo 8% njih, a sada u 2006., dobrim dijelom zahvaljujući kontinuitetu ovih aktivnosti, taj procenat iznosi 44%³⁸. Vodeći ljudi iz osnovne škole Mileva Lajović Lalatović su u toku istraživanja potvrdili da je vidljiv i napredak u dijelu koji se tiče zainteresovanosti romskih roditelja za obrazovanje svoje djece što je mjerljivo njihovim sve češćim dolascima u školu da razgovaraju sa nastavnim osobljem o uspjehu svoje djece. Nastavno osoblje je istaklo da su napravljeni pomaci i u dijelu koji se tiče integrisanosti romske djece što su potkrepljivali tvrdnjama da je sada manje uočljiva podjela romske i neromske djece na školskim odmorima, kao i u samoj učionici u odnosu na prethodne godine. Povećan je i stepen odgovornosti romske djece prema školskim obavezama, to jest imaju veću svijest o važnosti obrazovanja, a kao dokaz za ovo intervjuisani su navodili njihovo veliko interesovanje za pohađanje dopunske nastave u školi, pa čak i u situacijama kada se ovi časovi organizuju neradnim danima.

Kroz istraživanje je utvrđeno da je i sama škola čiji su predstavnici – ce intervjuisani u toku poslednjih par godina postala otvorenija i spremnija da preuzima određene korake kako bi se povećao broj romske djece koja se školuju. Škola Mileva Lajović Lalatović je od 2003. godine uključena u projekat Romska obrazovna inicijativa (REI) koji se realizuje u tri crnogorska grada Podgorici, Beranama i Nikšiću³⁹. Kroz ovaj projekat škola je angažovala nastavno osoblje da drži dopunsku nastavu romskoj djeci, kao i romskog asistenta koji ima zadatak da prati redovnost pohađanja nastave djece romske nacionalnosti i obezbjeđuje komunikaciju sa njihovim porodicama. U ovoj školi se, takođe, sprovodi i projekat «Indeks inkluzije, koji podrazumjeva rad (logopetski tretmani, testiranje djece...) sa marginalizovanim grupama djece, pa izmedju ostalih i sa romskom djecom».

Pored određenih inicijativa koje se sprovode u školi Mileva Lajović Lalatović kroz istraživanje je, takođe, utvrđeno, da je u Nikšiću u rješavanje problema obrazovanja romske zajednice uključen i Radnički univerzitet iz Nikšića koji, prema riječima direktora ove institucije, od 1998.godine u kontinuitetu sprovodi akciju opismenjavanja djece romske nacionalnosti.

Posebno je važno istaći činjenicu da je 2003.godine na Filozofskom fakultetu – Odsjeku za predškolsko vaspitanje i obrazovanje, po prvi put u Crnoj Gori upisano šestoro studenata Roma. Odgovorni u ovoj instituciji su, takođe pokrenuli i određene inicijative, koje ukoliko budu u kontinuitetu sprovedene i replicirane u drugim obrazovnim institucijama u Crnoj Gori mogu značajno doprinijeti integraciji romske manjine u zajednicu. Oni su u određeni broj nastavnih predmeta (interkulturalna pedagogogija, sociologija kulture i vaspitanja, scenski izraz i lutkarstvo) uključili programe koji afirmišu romsku istoriju i

37 Npr. po zvaničnim školskim registrima školuje se 773 djece, dok je stvarna brojka romske djece u školama iznosila 442 djece, izvor «Istraživanje o uključenosti romske djece u sistem obrazovanja», SOS telefon Nikšić, januar 2006.

38 Izvor: Statistika SOS telefona Nikšić,

39 REI je u protekle tri godine realizovan ili se realizuje uz podršku Fondacije Institut za otvoreno društvo – Kancelarija u Crnoj Gori, UNICEF -a i Ministarstva prosvjete i nauke RCG.

kulturu. Bilo bi veoma značajno kada bi ovaj pozitivni primjer podstakao odgovorne u svim obrazovnim institucijama: od vrtića do visokoškolskih ustanova, zatim Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, kao i resorno Ministarstvo da ga kao model preuzmu i uključe u što veći broj nastavnih predmeta.

Navedene inicijative zvuče ohrabrujuće, međutim problem obrazovanja romske djece u Nikšiću, kao i cjelokupnoj Crnoj Gori i dalje je izuzetno ozbiljan i složen. Iako postoji opšti konsenzus među respondentima istraživanja da je »uslov svih uslova da Romi završe osnovnu školu« i dalje je više od polovine romske djece van školskih klupa. Zato je neophodno angažovanje svih društvenih subjekata na pronalaženju modela koji će svu romsku djecu uvesti u formalno obrazovanje i tu ih zadržati što duže. Minimum je završetak osnovne škole koju kao obavezu propisuje i Ustav RCG i međunarodne Konvencije.

Uključeni u istraživanje su kao neophodno naveli obezbjeđivanje odjeće, obuće, knjiga i školskog pribora za romsku djecu, a kao odgovorne subjekte imenovali Vladu RCG i lokalnu samoupravu. Značajno je napomenuti da je i u AP Dekada romske inkluzije definisano da škole i resorno Ministarstvo trebaju romskoj djeci obezbijediti knjige i školski pribor. U medijima su u toku posljednje dvije godine objavljivane informacije da je Ministarstvo prosvjete i nauke dijelilo besplatne udžbenike svoj romskoj djeci, ali izjave učesnika – ca istraživanja koji dolaze iz romske zajednice u Nikšiću, upućuju na zaključak da su romski roditelji morali kupovati⁴⁰ i knjige i školski pribor svojoj djeci.

Sledeći korak je stvaranje uslova da romsko dijete u učionici bez jezičkih barijera prati nastavu, a to se trenutno djelimično postiže angažovanjem romskih asistenata. Međutim, oni su do sada uglavnom bili uključeni u dio koji se odnosi na pomoć nastavnom osoblju prilikom časova dopunske nastave i tu se njihova uloga završavala. Nijesu bile detaljno definisane sve obaveze koje ima, pa je u budućnosti neophodno revidirati njegovu/njenu ulogu i učiniti je svrsishodnijom nego što je to do sada bio slučaj. Po mišljenju respođenata istraživanja asistenti u budućnosti moraju biti mnogo agilniji u radu na terenu u naseljima, među roditeljima romske djece, kao i tokom nastave u učionicama. Takođe su istakli da revidiranje njihovih obaveza i kvalitetno obavljanje istih povlači za sobom i potrebu za angažovanjem većeg broja asistenata, jer je u osnovnoj školi u Nikšiću angažovana samo jedna osoba, a nastavu pohađa 60 romske djece koja dolaze iz četiri naselja, pa se od nje ne može nikako očekivati da preuzme sve ove obaveze.

Jedan broj uključenih u istraživanje su istakli da je neophodno sprovesti programe koji će uticati na stvaranje promjena u dijelu koji se odnosi na međusobnu komunikaciju nastavnog osoblja i romske djece, kao i na relaciji romska – neromska djeca i roditelji. Potrebno je sprovesti programe koji će doprinijeti boljem međusobnom razumijevanju i stvaranju kulturološkog miljea u kojem će svi imati stav da su različitosti ono što nas obogaćuje, a ne razdvaja. Ovdje je posebno apostrofirana neophodnost mijenjanja načina na koji nastavno osoblje djeci prezentuje nastavno gradivo i to u pravcu osmišljavanja nekih zabavnijih metodologija, posebno u nižim razredima osnovne škole. Važnost ovakvog metodološkog pristupa jedan od učesnika istraživanja je obrazložio na sledeći način: »kad se dijete vrati u baraku da kaže drugom djetetu hajdemo u školu tamo je super«.

⁴⁰ Po njihovim izjavama udžbenike su, i to sa zakašnjenjem od par mjeseci, dobila samo djeca koja su uključena u nastavu po reformisanom programu

Volja društvene zajednice mora biti preinačena u obavezu školskih ustanova da obezbijede poštovanje propisa i zakona na način koji će garantovati da romska djeca neće isčeznuti iz nastavnog procesa već u prvom ili drugom razredu osnovne škole. Kao što je istakla predsjednica Skupštine opštine Nikšić društveni sistem treba da bude »oštriji, rigidniji« i da jednostavno stvori uslove da romska djeca moraju proći kroz čitav ciklus obrazovanja do zaokruživanja koje može da im obezbijedi neku radnu poziciju. Za ovaj proces odgovornost leži na cjelokupnoj zajednici, ali u najvećoj mjeri to se odnosi na odgovorne u obrazovnom procesu (nastavno osoblje, prosvjetna inspekcija...), kao i na Centru za socijalni rad, kao instituciji koja ima primarni cilj da zaštiti interese djece. Uporedo sa ovim mjerama neophodno je roditeljima romske djece stvoriti uslove da pronađu perspektivu u gradu ili državi u kojoj žive. Oni su marginalizovana grupa, na svim poljima, tako da generalno odgovornost leži na većinskoj populaciji i na organima države za rješavanje ovog zaista višeslojnog problema. Po mišljenju većine respođenata istraživanja, za Rome je neophodno sprovoditi određene podsticajne programe na način koji će im omogućiti da bolje razumiju važnost obrazovanja svoje djece i jasno im predočiti koristi koje će iz toga proisteći za romsku porodicu i zajednicu uopšte. Pri kreiranju ovih programa potrebno je imati u vidu činjenicu da Romi u Nikšiću do sada nijesu imali ni jedan pozitivan primjer u sopstvenoj zajednici koji je pokazivao da se obrazovanjem može unaprijediti sopstveni položaj, što je potvrđeno i kroz istraživanje kada je ukazano na činjenicu da i jedan Rom koji je završio srednju školu nije mogao dobiti drugi posao sem čišćenja ulica.

Neophodno je i kreiranje programa koji će stvoriti uslove da se spriječi ispisivanje djevojčica iz škola, a rad na ovom polju mora biti edukativan u pravcu mijenjanja svijesti roditelja i restriktivan u pravcu njihovog kažnjavanja u slučajevima kada ispisuju djecu iz škola. Rad na ovom polju je obaveza svih društvenih subjekata: institucija sistema, romskih i neromskih NVO, medija.

I na samom kraju, zaključak intervjuisanih je da sve ove mjere moraju da se sprovedu u kontinuitetu duži niz godina, pa i decenija ukoliko se žele postići dugoročni i održivi rezultati.

6. Rad i zapošljavanje

Republika Crna Gora svojim Ustavom je, u članu 52 definisala: »Svako ima pravo na rad, na slobodan izbor zanimanja i zapošljavanja, na pravične i humane uslove rada i na zaštitu za vrijeme nezaposlenosti“. U praksi je nezaposlenost i tzv. «rad na crno» među najznačajnijim problemima stanovništva u Crnoj Gori što ilustruje i podatak da je u državnim dokumentima kao jedan od prioritenih ciljeva definisano kreiranje novih radnih mjesta i legalizacija postojećih⁴¹.

Postojeća situacija ugrožava cjelokupnu zajednicu, ali su posebno pogođene marginalizovane grupe društva. S obzirom na činjenicu da su Romi u grupi najisključenijih grupa u crnogoskom sistemu ne iznenađuje što postoji određeni konsenzus u stavu svih koji su učestvovali u istraživanju (predstavnicima institucija, medija, političkih partija, romske i neromske zajednice) da je stopa nezaposlenosti ove manjine veoma visoka.

Ispitanici -ce nijesu imali podatke o tome koliko je to u brojkama i procentima, zato su se nerado odlučivali da daju konkretne procjene, a jedan manji dio njih smatra da je procenat preko 70%. Statistički podaci SOS telefona Nikšić pokazuju da je broj zaposlenih Roma i Romkinja u Nikšiću 85, ili 17,3% od ukupno 491 lice starije od 15 godina, koje ima zakonsku mogućnost da se prijavi na Zavod za zapošljavanje.

Pošto se, zbog neobrazovanosti, nalaze u grupi lica bez zanimanja poslovi na kojima su angažovani su uglavnom u JKP⁴² na odvozu i sakupljanju smeća, čišćenju pijaca i održavanju zelenih površina. To potvrđuju i brojeke iz Nikšića u kojem je 76,5% Roma zaposleno u JKP Nikšić u radnoj jedinici Čistoća (njih 65 od ukupno 85 koliko je stalno zaposleno u Nikšiću). Poslovi na kojima su oni radno angažovani, ne želi niko drugi da obavlja⁴³ jer su to, po izjavi jednog od anketiranih "zanimanja koja naše društvo mnogo ne vrednuje, zanimanja koja niko od nas ne bi poželio svojoj djeci«. Ovdje je važno napomenuti, da je predstavnik JKP u jednom dijelu intervjua govorio o tome da u posljednje vrijeme postoji zainteresovanost pripadnika -ca većinskog stanovništva za zapošljavanje u naprijed navedenoj radnoj jedinici. Ovaj podatak je od značaja zbog toga što može predstavljati određeni rizik za romsku zajednicu jer se može desiti da ih većinsko stanovništvo potisne i sa ovih radnih mjesta, kao što je to bio slučaj sa svim ostalim poslovima na kojima nema Roma, jer je neromsko stanovništvo bilo zainteresovano za njih.

Iz Centra za socijalni rad u Nikšiću su nas informisali da ne vode posebne statistike korisnika -ca određenih vrsta pomoći po nacionalnoj strukturi, pa nije bilo moguće dobiti podatke o broju pripadnika -ca romske manjine koji koriste neki od oblika pomoći ove institucije. Određena istraživanja pokazuju da je procenat Roma u Nikšiću koji koriste neki oblik socijalne pomoći oko 10%⁴⁴.

Sumirajući ove podatke dolazimo do zaključka da je više od dvije trećine Roma iz

41 Izvor: Strategija razvoja i redukcije siromaštva u Crnoj Gori

42 JKP – Javno komunalno preduzeće

43 Direktor JKP Nikšić potvrdio da na poslovima sakupljanja i utovara smeća nema angažovanog stanovništva većinske populacije

44 Izvor: Statistike SOS telefona Nikšić

Nikšića u statusu lica koja nemaju stalni mjesečni izvor prihoda. Sa druge strane veoma rano formiraju porodicu, uglavnom do dvadesete godine života i imaju visoku stopu prirodnog priraštaja što pokazuje i podatak da više od četvero djece ima oko 70% porodica⁴⁵. Nemogućnost pronalaženja zaposlenja romsku manjinu je prisililo da pribjegne alternativnim načinima rada i to je uglavnom sakupljanje bakra, aluminijuma i ostalih sekundarnih sirovina i prodaja na različitim otpadima, kao i povremeni sezonski poslovi kako u Nikšiću, tako i drugim crnogorskim gradovima, uglavnom na crnogorskom primorju. Prosjačenjem za život zarađuje preko 7% romske populacije u Nikšiću⁴⁶.

Izuzetno visoka stopa nezaposlenosti i ekstremno siromaštvo koji su u uzročno –posledičnoj vezi prepoznati su i u zvaničnim dokumentima kao jedan od problema romske manjine čije rješavanje je prioritetno⁴⁷. Dekadom je definisano da Zavod za zapošljavanje RCG za pripadnike –ce romske populacije kreira posebne programe, prilagođene specifičnim potrebama koje imaju. Potreba za kreiranjem ovih specifičnih programa je proistekla iz činjenice da Romi spadaju u grupu teže zapošljivih kategorija stanovništva i uglavnom žive u socijalnoj izolaciji, pa informacije o dešavanjima na tržištu rada, programima aktivne politike zapošljavanja i projektima koji su u toku, do njih ne dopiru.

Iako je Dekada usvojena u januaru 2005., iz istraživanja nije bilo moguće utvrditi da su na nacionalnom nivou do sredine 2006. pokretane neke konkretne inicijative u ovom pravcu. Bez obzira što je nacionalna koordinatorica istakla da je do sada u sklopu Dekade romske inkluzije «dosta urađeno» u sferi zapošljavanja, činjenica da nije detaljnije obrazložila ovu konstataciju, kao i to što ostali učesnici –ce istraživanja nijesu iznijeli ni jedan podatak koji bi potkrijepio ovu tvrdnju može se smatrati da ova izjava suštinski nema težinu i upućuje na zaključak da je do sada u tom pravcu vrlo malo ili nimalo urađeno.

Analizirajući situaciju na lokalnom nivou, prije svega u dijelu istraživanja koje je sprovedeno u institucijama relevantnim za ovu problematiku, Birou rada prije svega, kao i na osnovu informacija dobijenih od same romske zajednice, takođe nijesmo utvrdile da su napravljeni neki značajniji pomoci iako je od usvajanja Dekade prošlo više od godinu i šest mjeseci.

Kroz istraživanje je utvrđeno da na Birou rada raspolažu sa podacima o broju i stručnoj spremi Roma koji su prijavljeni kao nezaposleni što upućuje na zaključak da se poštuje procedura posebnog vođenja pripadnika –ca RAE populacije u kartonima ENL⁴⁸. Međutim, dobijeni podatak o 24 – ro prijavljenih na Birou rada se odnosio samo na lica koja su aktivna, to jest na one koji se uredno javljaju za evidenciju. Podatke o Romima u pasivi, to jest o onima koji su zbog neredovnog javljanja izbrisani sa evidencije nijesmo dobili.

Jedan broj Roma i Romkinja koji su učestvovali na fokus grupama su izjavili da su izbrisani sa evidencije nezaposlenih i mada pojedini od njih nijesu bili sigurni zbog čega se to desilo, smatraju da je uzrok neredovno javljanje i ističu da se to desilo i njihovim rođacima ili komšijama. Kada se ovo stavi u kontekst da je romska zajednica neinformisana, nepismena i izolovana, a sa druge strane procedura javljanja nezaposlenih lica na Biro

45 *Isto kao fusnota 39*

46 *Isto kao fusnota 39*

47 *izvor: Akcioni plan Dekada romske inkluzije, Vlada Republike Crne Gore, januar 2005.*

48 *ENL – Evidencija nezaposlenog lica*

rada, po mišljenju uključenih u istraživanje, poslednjih godina birokratizovana i značajno pooštrena u dijelu koji se odnosi na obavezu redovnog javljanja i ovjeravanja kartona nezaposlenih lica, može se sa sigurnošću tvrditi da postoji realna mogućnost da značajan broj pripadnika –ca romske populacije bude izbrisan sa evidencije Biroa.

Od direktora ove institucije smo, takođe, informisane da je na Birou rada rješavanje problema zapošljavanja pripadnika romske etničke manjine, počelo u 2006. godini. Imenovana je osoba koja radi sa Romima, ali joj je ovaj referat dodijeljen uz već definisane obaveze koje ima kao viša savjetnica i zamjenica direktora u ovoj instituciji pa se postavlja pitanje koliko će zaista imati vremena da se na pravi način posveti ovoj problematici. Intervjuisani u ovoj instituciji su nas takođe informisali i da je njen mandat ograničen samo na osobe koje su prijavljene kao nezaposlene. Analizirajući intervju sa zamjenicom direktora primjetno je da u čitavoj mreži aktivnosti Biroa rada, ova ispitanica je samo u jednom komparativno malom segmentu dala do znanja da postoje aktivnosti koje su vezane za rad sa romskom populacijom. Dakle, na osnovu toga možemo konstatovati da je sasvim izvjesno da romska pitanja nijesu na listi prioriteta, niti postoji značajan broj programa ove institucije koji se odnose na romsku populaciju.

Odgovorni u ovoj instituciji, uglavnom smatraju da, nemaju moć da riješe problem nezaposlenosti romske manjine pa rješavanje ovog problema adresiraju na druge subjekte, lokalnu samoupravu prije svega. S obzirom na činjenicu da, intervjuisani u ovoj instituciji, kroz istraživanje nijesu govorili o obavezama i odgovornostima koje su im dodijeljene kroz AP Dekada romske inkluzije, pretpostavljamo da nijesu detaljnije ni upućeni u sadržaj samog dokumenta. Sa druge strane, kako nas je informisao prvi čovjek ove institucije u Nikšiću ima 7000 nezaposlenih različitih kategorija, pa iz njegove perspektive nekoliko stotina nezaposlenih Roma ne izgleda kao alarmantan podatak. Pošto je intervjuisani naglasio da ne prepoznaje zašto bi se institucija, kao što je Biro rada, bavila problemom nezaposlenosti Roma kad već nijesu na evidenciji upućuje na zaključak da nema cjelokupnu sliku problema nezaposlenosti romske manjine, kao i posledicama po društvenu zajednicu u cjelini jer se legitimišemo kao država koja jednoj etničkoj grupi ne može da obezbijedi dostojanstven život.

Kroz istraživanje je identifikovano da i oni Romi koji su prijavljeni na Biro rada imaju izuzetno male šanse za zaposlenje jer je potražnja za nekvalifikovanom radnom snagom u Nikšiću veoma mala, a sa druge strane procenat nezaposlenih iz ove kategorije u ukupnom zbiru nezaposlenih je veći od 20%⁴⁹. U programe dokvalifikacije i prekvalifikacije za zanimanja koja su trenutno aktuelna na tržištu rada ne mogu biti uključeni jer ne posjeduju osnovni preduslov za njih, a to je najmanje završena osnovna škola. Istovremeno ne mogu biti uključeni ni u različite javne radove koji se realizuju na nivou opštine jer se i za njih do sada uglavnom tražila stručna sprema i to najmanje treći stepen obrazovanja.

Sa druge strane iako romska zajednica kroz istraživanje kao prioritarno potencira zaposlenje, što je očekivano, s obzirom na trenutne uslove življenja, odgovorni, uglavnom, nemaju neke jasne i konkretne predloge šta bi trebalo preduzeti. Jednim dijelom je to zbog cjelokupne situacije u društvu koju su svi ispitanici ocjenjivali kao veoma tešku. Sa druge strane većina ispitanika –ca je problem umanjivala konstatujući

49 Izvor: Podaci dostavljeni od strane Biroa rada u Nikšiću

da «Romi neće da rade» poslove koji im se nude, pa u skladu sa tim ne vide šta bi društvo moglo da preduzme u ovakvoj situaciji. Prikrivena diskriminacija koja se pojavljivala kod jednog broja ispitanika –ca koji su kroz razgovore dijelili neromsku i romsku zajednicu na «naše» i «Rome» i svjedočenje pojedinki - ca da su «ljudi prema Romima malo diskriminatorski raspoloženi» takođe predstavlja jedan od važnih, a možda i najvažniji uzrok što se ništa ne preduzima, ili se djeluje samo onoliko koliki je pritisak spolja, od strane međunarodnih faktora.

Predrasude većinske zajednice, kao značajne prepoznaje i predstavnicu Biroa rada koja rješenje trenutne situacije vidi prije svega u tome da se ova barijera ukloni kreiranjem programa koji će podstaći poslodavce da počnu zapošljavati Rome. Međutim rad u ovom pravcu, jeste rješavanje, samo dijela problema, jer suštinski oni nijesu u grupi ljudi koji imaju određene stručne kvalifikacije koje su konkurentne na tržištu i koje će im pomoći da pronađu posao. Na osnovu toga zaključujemo da bi bilo neophodno raditi na podizanju svijesti poslodavaca, ali istovremeno sprovoditi i neke sinhronizovane obuke za određena zanimanja samih Roma. Obuke bi trebale biti sprovedene u više pravaca i za svaku kategoriju pripadnika – ca romske manjine posebno:

- za Rome i Romkinje sa osnovnom školom obuke za dobijanje nekih zanatskih sertifikata (moleri, kuvari, konobari,...)
- za Rome i Romkinje bez osnovne škole, programi vanredne nastave dok završe osam razreda

Pri tome se mora posebno voditi računa da u svim ovim programima budu sprovedene dodatne podsticajne mjere za djevojke i žene Romkinje koje su u daleko težoj situaciji⁵⁰ za dobijanje bilo kakvog zaposlenja u odnosu na muškarce Rome.

Pored ovih aktivnosti neophodno je djelovati i u pravca jačanja zakonskih mehanizama zaštite. Ovdje se prije svega misli na ugrađivanje nekih normi u Zakon o radu, koje će biti mnogo preciznije i jasnije govoriti o zabrani diskriminacije.

---

⁵⁰ Od 85 zaposlenih Roma, zaposleno je samo 5 žena ili manje od 6%.

7. Status izbjeglih i raseljenih lica Roma

Pojmovi «izbjeglice» i «raseljena lica» su u Crnoj Gori definisani Uredbom o zbrinjavanju raseljenih lica (Sl.list RCG 37/92) i u njoj se prepoznaje samo termin «raseljena lica». U praksi «izbjeglice» su raseljena lica iz bivših jugoslovenskih republika, koje su sada međunarodno priznate države, a «interno raseljeni» su raseljena lica sa Kosova i Metohije.

U odnosu na nadležnosti definisano je da Komeserijat za raseljena lica vodi evidenciju o raseljenim licima, usklađuje pružanje pomoći od strane drugih organa i organizacija, stara se o pravovremenom i ravnomjernom pružanju pomoći, obezbjeđuje smještaj raseljenih lica, obezbjeđuje uslove za njihov povratak na područja koja su napustili ili koja odredi Vlada sve do njihovog trajnog zbrinjavanja. Ministarstvo unutrašnjih poslova donosi rješenja o priznavanju i gubljenju statusa raseljenog lica, odlučuje po žalbi na prvostepena rješenja, donosi pravilnik o obrascu kartona raseljenog lica, legitimaciji raseljenog lica i podacima koji se evidentiraju i vodi evidenciju o podnijetim zahtjevima za izdavanje legitimacije raseljenih lica i donijetim rješenjima. Izbjegličke legitimacije je izdavao MUP, a legitimacije interno raseljenih lica Komeserijat.

Predstavnik Ministarstva za zaštitu ljudskih i manjinskih prava nas je informisao da «po podacima⁵¹, Komesarijata za raseljena lica i MUP-a u Crnoj Gori boravi oko 28.500 izbjeglih i interno raseljenih lica. Sa Kosova ih je oko 21 hiljada, a ostali su izbjeglice iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i drugih bivših republika Jugoslavije. Od tog broja njih šest hiljada su pripadnici romske populacije i oni su uglavnom registrovani kao interno raseljena lica. Kada govorimo o romskoj populaciji, istraživanje pokazuje da su oni, u najvećoj mjeri došli u Crnu Goru izbijanjem ratnih sukoba na Kosovu, neposredno nakon bombardovanja, u ljeto 1999. godine.

Statistički podaci dobijeni od Komesarijata za raseljena lica pokazuju da je raseljenih sa Kosova i Metohije u Crnoj Gori, krajem aprila 2006.godine bilo ukupno 17739. Od ovog broja, njih 4698, ili 26,5% su pripadnici RAE populacije. Kroz istraživanje je utvrđeno da RAE raseljeni i izbjeglice na nivou Crne Gore većinom žive u kolektivnim centrima u izuzetnom lošim i apsolutno neadekvatnim stambenim uslovima. Imaju zajednička mjesta za korištenje vode za piće i druge potrebe, sanitacija je loše uređena, a izolacija od vlage, vrućine i zime u stambenim objektima veoma slaba.

Mišljenje svih respodenata istraživanja je da je položaj raseljenih Roma lošiji nego domicilnih u svim segmentima života. Iako je društvena integracija romske manjine generalni problem, po mišljenju svih ispitanika –ca, raseljena lica se mnogo teže adaptiraju i uključuju u život zajednice. Slabije od domicilnih pripadnika –ca romske manjine poznaju jezik većinske populacije pa se javljaju barijere u komunikaciji, kako u svakodnevnom životu, tako i u školama, zdravstvenim i drugim ustanovama. Donošenjem novih crnogorskih zakona (npr. Zakon o zapošljavanju iz 2002.) njihov ionako težak položaj je dodatno otežan. Preživljavali su zahvaljujući pomoći međunarodnih donacija, koje od 2004.godine skoro da i ne postoje. Posebno je značajno naglasiti, da je pravni

status raseljenih lica sa Kosova postao nezavidan nakon 21.05.2006. godine kada je Crna Gora postala nezavisna država i ukoliko se pod hitno ne donese posebna uredba koja će definisati njihov status prijeti im opasnost da postanu lica bez državljanstva tzv. »apatridi«.

Podaci koje smo dobili od povjerenika Komesarijata u Nikšiću pokazuju da u ovom gradu trenutno boravi oko 700 izbjeglica i oko 700 raseljenih lica. Jedan dio njih (oko 148 osoba) je smješten u kolektivnom centru Trudbenik, dok je 320 osoba nastanjeno u porodičnom naselju Humci. Zvanična statistika pokazuje da su u Nikšiću 404 lica pripadnika –ce romske manjine prijavljena kao interno raseljena sa Kosova. Broj Roma izbjeglica je po njegovom mišljenju zanemarljiv i ne prelazi brojku od deset osoba.

Istraživanje je pokazalo da Nikšić, inače nije atraktivno područje za izbjegle i raseljene jer postoje problemi u pronalaženju bilo kakvog zaposlenja, pa su raseljeni i izbjeglice nastojali da odu u Podgoricu, na primorje i naravno u treće zemlje. Naime, Nikšić je industrijski grad, na koji su poslednjih petnaest godina ratovi u bliskom okruženju, kao i proces tranzicije u kojem se društvo našlo u postsocijalističkom periodu doveli do raspada velikih industrijskih sistema, višestruko je povećan broj nezaposlenih, a istovremeno nije postojala alternativna strategija razvoja grada.

Raseljeni i izbjegli Romi u Nikšiću nijesu smješteni ni u jednom od dva gore navedena prostora, već žive u romskim naseljima zajedno sa domicilnim romskim stanovništvom. Razlog za to je, po mišljenju povjerenika Komesarijata činjenica da su, manje – više, svi Romi koji su, kao raseljena lica, došli sa Kosova, od ranije imali rodbinu u Nikšiću kod koje su se smjestili u prvih godinu ili dvije. Kasnije su u romskim naseljima napravili svoje barake u kojima i sada žive a respodenti istraživanja koji dolaze iz romske zajednice su naveli da nema neke značajnije razlike u uslovima života raseljenih i domicilnih Roma. Međutim, kroz istraživanje su identifikovani brojni aspekti života u kojima je pozicija raseljenih Roma teža od pozicije domicilnih u Nikšiću.

Respodenti istraživanja su kao prvo istakli da se raseljeni teže sporazumijevaju sa većinskim stanovništvom, kao i sa zaposlenima u institucijama u odnosu na domicilno stanovništvo, a to su ilustrovali podatkom da su i sada česte situacije u kojima pojedini od njih u institucije sistema dolaze sa nekim od porodice ili komšija ko dobro govori jezik većinske populacije kako bi im pomogli u sporazumijevanju. I na osnovu iskustva direktora osnovne škole, problem nepoznavanja jezika je jače izražen kod romske djece koja dolaze iz porodica raseljenih lica sa Kosova što za posledicu ima teže praćenje nastave u odnosu na domicilne Rome.

Pored jezičke barijere predstavnica Centra bezbjednosti, referata za državljanstva ističe da se i određeni zahtjevi u ovoj instituciji teže rješavaju kada ih podnose raseljena lica, nego domicilni Romi. Kao što je naprijed istaknuto, njihov trenutni status im onemogućava posjedovanje crnogorskog državljanstva, a posebno je važno istaći da i dijete iz raseljeničke porodice, iako je rođeno u Nikšiću i Crnoj Gori biva registrovano kao raseljeno lice. Ovako rigorozan Zakon je uslovio da u Nikšiću ni jedna raseljenička porodica, po izjavi intervjuisane službenice u Centru bezbjednosti, nije podnijela zahtjev za sticanje državljanstva.

Sa druge strane neposjedovanje državljanstva povlači sa sobom nemogućnost korištenja drugih mogućnosti koje državljani Crne Gore ostvaruju kroz određene institucije. To

potkrepljuje i izjava odgovornih u Birou rada koji su nas izvijestili da se aktivnosti koje sprovode u ovoj instituciji u suštini odnose samo na domicilne Rome jer raseljena lica nemaju državljanstvo što za sobom povlači brojne druge prepreke iako formalno ne bi trebalo da je tako. Međutim u praksi raseljena lica, zbog neposjedovanja crnogorskog državljanstva moraju proći veoma komplikovanu i izuzetno sporu proceduru za dobijanje lične karte.

Sa druge strane lica koja nemaju ličnu kartu sa mjestom boravka u Nikšiću, ne mogu se evidentirati na Birou rada kao nezaposleni, ne mogu dobiti radnu knjižicu, pa samom tim ne mogu ući u legalne procedure zaposlenja. Istina Zakon o zapošljavanju⁵² iz 2002. godine predviđa «izdavanje odobrenja za rad ali samo u slučaju kada radna organizacija raspiše konkurs i na konkurs se ne javi niko izuzev raseljenog lica». U takvim situacijama ova institucija donosi odluku o njegovom/njenom zapošljavanju. Podnosi se zahtjev za izdavanje radne dozvole odjeljenju Zavoda za zapošljavanje u Podgorici, koje na osnovu toga izdaje traženi dokument.

Postavlja se pitanje da li raseljeni Romi, koji su neobrazovani, slabo govore jezik većinske populacije, pripadaju nacionalnoj grupi prema kojoj većinsko stanovništvo u Crnoj Gori ima najveću etničku distancu, žive u državi koja ima visoku stopu nezaposlenosti praktično imaju šansu da dobiju legalno zapošljenje? Direktor Biroa rada je manje – više odgovorio na ovo konstatacijom da za pripadnike romske manjine po njegovim saznanjima «nemamo izdato ni jedno odobrenje za rad», uz ogradu da u potpunosti nije informisan o tome jer navedene dozvole se izdaju na centralnom nivou, to jest u Podgorici.

Analizom dobijenih podataka utvrdile smo da je u praksi ova potvrda izdata jednom broju raseljenih Roma (njih 7 – 8 u ovom trenutku) za rad u Javnom komunalnom preduzeću na poslovima čišćenja i odvoza smeća, što samo još jednom potvrđuje pretpostavku da su gore navedeni poslovi Romima dostupni zato što niko od većinske populacije ne želi da ih radi.

Raseljeni Romi su onemogućeni pristupanju programima socijalne pomoći koju Centar za socijalni rad obezbjeđuje licima u stanju potrebe jer nemaju potrebna dokumenta (lična karta, potvrda o nezaposlenom licu) koja opet ne mogu dobiti jer nijesu crnogorski državljanji. Kroz istraživanje je identifikovano da je, na osnovu posebne odluke u toku 2004.godine, za jedan broj izbjeglih i raseljenih porodica (njih 1500) u Crnoj Gori, od strane MKCK⁵³ i Vlade RCG, bila obezbijedena socijalna pomoć. Međutim kroz istraživanje nije bilo moguće doći do podatka koliki je bio broj korisnika –ca koji su bili pripadnici – ce romske manjine. Takođe, nije bilo moguće utvrditi da li se ovaj program sprovodio u 2005. i 2006.godini, mada postoji realna pretpostavka da nije, jer ni jedan od respodenata istraživanja u institucijama na nacionalnom i lokalnom nivou nije davao izjave koje bi upućivale na to da postoje definisane ove posebne mjere. Tačnost iznesene tvrdnje potkrepljuje i podatak da niko od respodenata istraživanja iz romske zajednice nije govorio o postojanju ove mogućnosti za raseljena lica.

Raseljeni Romi u Nikšiću i Crnoj Gori zdravstvenu zaštitu ostvaruju na osnovu legitimacija

52 Prethodno zakonsko rješenje je izjednačavalo položaj i prava rezidenata, izbjeglica i interno raseljenih lica

53 MKCK – Međunarodni komitet Crvenog krsta

o izbjeglicama i raseljenim licima koje su izdate od strane MUP –a ili Komesarijata za rarseljena lica i kroz istraživanje nijesu identifikovani značajniji problemi u ostvarenju ovog prava. Obrazovanje izbjeglih i interno raseljenih se odvija po posebnoj uredbi Ministarstva obrazovanja i u njoj je definisano da se u formalno obrazovanje djeca mogu uključiti iako nemaju potrebnu dokumentaciju. Kroz istraživanje je identifikovano i postojanje jednog manjeg broja pripadika –ca romske zajednice koji su trenutno bez validnih dokumenata. Uglavnom se radi o pojedinačnim slučajevima žena i muškaraca, raseljenih lica i izbjeglica, koji su u Nikšić doselili tokom poslednjih par godina, a nijesu posjedovali nikakve identifikacione dokumente odranije.

U svjetlu naprijed identifikovanih problema, još jednom naglašavamo izuzetno težak položaj izbjeglih i raseljenih Roma i potrebu preduzimanja posebnih i hitnih mjera za unapređenje njihovog statusa. S obzirom da je kroz istraživanje identifikovano da nemogućnost dobijanja državljanstva ova lica ugrožava u brojnim drugim aspektima života nameće se kao prioritetno definisanje njihovog statusa u crnogorskoj zajednici. Odgovornost za to je isključivo na najvišim državnim organima, Vladi i Skupštini RCG prije svega, koje imaju ingerencije za rješavanje ovog pitanja.

Značajno je istaći da je Vlada RCG je u martu 2005.godine usvojila kao zvaničan dokument «Strategiju za trajno rješavanje pitanja izbjeglica i interno raseljenih lica u Crnoj Gori» sa ciljem da u naredne tri godine, uvažavajući postojeće međunarodne standarde i principe, iznađe optimalno moguće rješenje za njih. Strategijom su definisana tri moguća rješenja: repatrijacija i povratak na Kosovo i Metohiju, lokalna integracija i odlazak u treće zemlje.

Iz istraživanja je vidljivo da izbjegli i raseljeni Romi ne pokazuju veće interesovanje za povratak na Kosovo, a razlog je činjenica da je na ovom prostoru još uvijek vrlo nesigurna bezbjedonosna situacija. Za preostale dvije mogućnosti pokazuju veliki interes, međutim u praksi je mogućnost odlaska u treće zemlje vrlo teško ostvariti, što znači da je lokalna integracija najrealnija i najbliža opcija za romsku zajednicu. Sa druge strane društvena zajednica kao da nije uvažila ovu realnost, jer su ispitanici – ce, na svim nivoima govorili samo o aktivnostima koje se sprovode u pravcu njihovog povratka. Potvrda ove konstatacije jeste i organizovanje emisija na javnom servisu TVCG pod nazivom »Godine povratka«, kao i činjenica da u istraživanju nijesmo dobili informacije o sprovođenju određenih afirmativnih programa za poboljšanje statusa izbjeglih i raseljenih koji žele da ostanu u Crnoj Gori. U narednom periodu je neophodno pronaći mehanizme koji će državu podstaći da uvaži postojeću situaciju i svim raseljenim da šansu, da ukoliko žele postanu jednakopravni građani sa ostalim stanovništvom Crne Gore. Istovremeno je potrebno usmjeriti i pažnju na organizovanje aktivnosti usmjerenih na rušenje komunikacijskih barijera koje trenutno raseljeni sa Kosova imaju. U tom pravcu je neophodno organizovanje različitih obuka za raseljene Rome, koji hoće da ostanu u Crnoj Gori, da savladaju jezik većinske populacije. Neophodno je i sprovođenje različitih aktivnosti u naseljima gdje stanuju putem kojih će biti informisani o mogućnostima koje im se trenutno nude, preprekama koje postoje, kao i eventualnim novim mjerama koje bi mogle da im ugroze status.

S obzirom na činjenicu da se radi o porodicama koje su na ivici ekonomskog opstanka, država bi trebala imati obavezu da kreira programe koji će sistemski, na duži vremenski

rok garantovati određena socijalna davanja, umjeto dosadašnje prakse koja je bila kratkoročna i kako je kroz istraživanje identifikovano inicirana i finansirana od strane međunarodnih organizacija. Naime, uz apsolutno uvažavanje činjenice da je trenutna društveno – ekonomska klima u Crnoj Gori teška, vladajuće strukture i Vlada koja je izvršni organ vlasti ne mogu je koristiti kao alibi za sopstvenu inertnost.

8. Status Romkinja u porodici i društvenoj zajednici

Odnos društvene zajednice prema ženama i muškarcima Romima je isti, pa će u ovom poglavlju akcenat uglavnom biti na statusu koji pripadnice romske manjine imaju u porodici i kako se to reflektuje na njihov sveukupni društveni položaj.

Društvena marginalizovanost je uslovila zatvorenost romske zajednice prema okruženju što za posledicu ima održavanje patrijarhalnih običaja i strogih tradicionalnih normi u njoj. Romkinja se u porodici nalazi u poziciji podređene i vrlo često potlačene, uskraćuje joj se pravo na sopstvenu volju i mišljenje, a njenim cjelokupnim životom upravljaju muški članovi familije. Kroz analizu izjava predstavnika i predstavnica romske zajednice utvrdili smo da svi imaju isti stav o tome da sve odluke u porodici donose muž ili otac, koji su "gazde u kući". Određena kvantitavna istraživanja samo potvrđuju ovu konstataciju. Na osnovu njih je utvrđeno da u 75% slučajeva važne odluke u kući donose muški članovi porodice, a tek svaki šesti bračni par zajednički donosi odluke o upravljanju domaćinstvom i podizanju djece⁵⁴. Podaci do kojih smo došli pokazuju da više od jedne trećine⁵⁵ Romkinja ne može samostalno da odlučuje ni o sopstvenom slobodnom vremenu.

Život udate i neudate Romkinje je u mnogočemu sličan i skoro isključivo je sveden na zatvorena romska naselja i podrazumijeva rano ustajanje i cjelodnevno obavljanje različitih kućnih poslova. Značajno je navesti da podizanje djece u romskim porodicama nije samo obaveza udatih žena, već i djevojaka Romkinja koje već sa 10, 11 godina počinju da se brinu o mlađoj braći i sestrama⁵⁶. Sve ovo se odvija u krugu kuće i porodičnog imanja, a društveni život je sveden na druženja sa članovima uže porodice i odlaske na porodične i vjerske praznike u pratnji muških članova familije. Kao ilustraciju ove konstatacije navodimo izjavu jedne od Romkinja: "ne družim se posebno ni sa kim u naselju, moja drugarica je svekrva».

Podređenu poziciju Romkinja i njihovu zatvorenost u kući su prepoznali i intervjuisani u institucijama koji su potvrdili da Romkinje rijetko dolaze u institucije da traže određenu pomoć. Prilikom sređivanja neophodnih dokumenata (lična karta, državljanstvo, radna knjižica....) umjesto njih dolaze muški članovi porodice, informišu se i prikupljaju potrebnu dokumentaciju, a »ona se pojavi samo kad treba da potpiše».

Ispitanici - ce su takođe prepoznali da u romskoj porodici postoji osporavanje prava na školovanje ženskoj djeci koju roditelji iz škole ispisuju veoma rano, čim napune 11 ili 12 godina. Razlozi za ovakav odnos romskih roditelja prema ženskoj djeci se nalaze u tradicionalnim očekivanjima romske zajednice koja nalažu da se Romkinja mora mlada udati i kao djevica ući u brak. Posledica ovakvih odnosa u romskoj porodici je činjenica da, u periodu kada je istraživanje realizovano u Nikšiću, djevojčica Romkinja nije bilo u završnim razredima osnovne škole, a nije ih bilo ni u u srednjoj školi.

Od šestoro Roma koji su se upisali na Filozofski fakultet – Odsjek za predškolsko vaspitanje

54 Izvor: Istraživanje o uključenosti romske djece u sistem obrazovanja, SOS telefon Nikšić, 2006.

55 Izvor: Statistički podaci SOS telefona Nikšić

56 Izvor: Intervjui SOS telefona Nikšić

2003.godine, iako su bile tri djevojke, ni jedna nije uspjela upisati drugu godinu, dok je svaki od muškaraca to ostvario. Mišljenje relevantnih subjekata, prije svega šefa ovog odsjeka je bilo da je jedan od uzroka njihova nedovoljna svijest o važnosti same inicijative, ali kao mnogo bitniji faktor je istaknuto da se na fakultetsko obrazovanje žena Romkinja, ne gleda blagonaklono u njihovim porodicama. U porodici i okruženju im se kao imperativ nameće da je ženi mjesto u kući, da rađa, da bude domaćica, da se brine o porodici. Dodatni argument za ovakve tvrdnje, ispitanik je pronašao u činjenici da, čak i najistaknutiji muški romski lideri u Crnoj Gori koji su posvećeni borbi za veća prava Roma u društvu imaju stav da je ženi Romkinji mjesto u kući i da je prevashodno obaveza roditelja da je rano udaju, kako bi oformila porodicu.

Postoji i određena saglasnost ispitanika – ca, da, za razliku od muškaraca Roma koji možda i pronađu neki posao, Romkinje, zbog porodičnih odnosa, skoro da nemaju nikavih šansi ni da ga traže. Ovu tvrdnju ilustruje i podatak da od 85 zaposlenih Roma u Nikšiću samo 5⁵⁷ zaposlenih čine Romkinje, ili njih 5,8%. Od 24 –ro Roma prijavljenih na Birou rada njih 46%, ili 11 su žene. Ovaj podatak u stvari samo još jednom potvrđuje njihovu podređenu poziciju. Naime, kako je kroz istraživanje identifikovano, žene Romkinje koje su trenutno prijavljene na Biro rada uradile su to jer je to uslov za dobijanje određenih socijalnih davanja, prije svega materijalnog obezbjeđenja porodice koje se ostvaruje preko Centra za socijalni rad.

Najveći broj udatih Romkinja nije samostalno birao bračnog partnera već su ih udali otac ili šira rodbina putem ugovorenog braka. U brak stupaju veoma rano, što pokazuje i podatak da je više od 51%⁵⁸ njih prvo dijete rodilo prije punoljetstva. Više od polovine⁵⁹ brakova u romskoj zajednici nije zakonski sklopljeno, a istraživanje pokazuje da u jednom dijelu romske populacije još uvijek opstaje tradicija po kojoj je muškarcu dozvoljena poligamija. Važno je istaći da se to u romskoj zajednici ne žigoše, već naprotiv o tome su na grupnim intervjuima respodenti iz romske zajednice uglavnom govorili kao o jednoj od uobičajenih pojava. Učesnice istraživanja koje žive u ovakvim bračnim zajednicama su naizgled ravnodušne prema situaciji u kojoj se nalaze. Međutim, dublja analiza njihovih stavova pokazuje da su suštinski veoma pogođene ovom situacijom, ali je naizgled prihvataju jer su u potpunosti zavisne od muža i kada on odluči da dovede još jednu ženu ne preostaje im ništa drugo nego da se pomire sa takvom situacijom. Naime, kako je istakao jedan od učesnika istraživanja Romkinja udajom gubi vezu sa svojom rodbinom, a ukoliko želi da se razvede od muža, na osnovu običajnog prava je primorana da djecu ostavi mužu i njegovoj porodici.

Poslušnost i podređen položaj u kojem se nalaze su uslovi da Romkinje imaju izuzetno visok prag tolerancije prema nasilju, ne samo od strane muža i oca, već i od strane ostalih muških članova porodice. Sa druge strane muškarci Romi, kao pripadnici grupe koja je stigmatizovana u društvenoj zajednici, moć jedino imaju u porodici što za posledicu ima njihovu potrebu da ovakvo stanje zadrže po svaku cijenu.

Ono što ohrabruje jeste stav jednog, istina simbolično malog broja lidera romske zajednice, koji zajedno sa Romkinjama aktivistkinjama stoje na stanovištu da se stvari

57 *Od pet stalno zaposlenih Romkinja tri su članice NVO Centar za romske inicijative.*

58 *izvor:isto kao fusnota 50*

59 *Izvor: isto kao fusnota 50*

trebaju i moraju mijenjati. Istina, i oni su ovakav stav iznosili ograđujući se time da većinska zajednica nema prava biti kritična prema ovakvim odnosima u romskoj zajednici jer je to dio njihovog kulturnog identiteta koji se ne može promijeniti «preko noći», već postepeno, a argument za to im je bio da je i «Crnogorcima trebalo 50 godina da promijene pojedine stvari».

Istraživanje pokazuje da je zanemarljivo mali broj pripadnika – ca većinske populacije, kao i predstavnika – ca institucija, Romkinje posmatrao u odvojenom kontekstu u odnosu na muškarce Rome čime je još jednom potvrđeno da neromska populacija u suštini veoma malo poznaje romsku zajednicu u cjelini. Nепрепозnavanje specifičnih uslova i problema koje ima žena Romkinja je vidljivo i u činjenici da kao posebno nije identifikovano u zvanično usvojenim dokumentima koji se tiču unapređenja života romske manjine⁶⁰. Razloge ovakvog stanja, vjerovatno treba tražiti prevashodno u činjenici da su u izradi ovih dokumenata, kao predstavnici romske zajednice učestvovali isključivo njihovi lideri muškarci, a respodenti iz većinske zajednice koji su učestvovali u izradi dokumenata nijesu posjedovali znanja o tome da je pozicija Romkinja teža u odnosu na poziciju njihovih muških sunarodnika. Iznesenu konstataciju na određeni način potvrđuje i podatak da specifični uslovi i problemi žena Romkinja nijesu našli svoje posebno mjesto ni u nacrtu Nacionalnog akcionog plana Crne Gore za implementaciju politike rodne ravnopravnosti, što govori o generalnoj nesenzibilisanosti većinskog stanovništva prema ulozi koju romska žena ima u porodici i društvu. Napravljeni propusti djelimično su pokušani biti ispravljeni kroz inicijativu Kancelarije za rodnu ravnopravnost RCG, koja je u saradnji sa GTF -om⁶¹ i aktivistkinjama Romkinjama, sredinom 2006.godine, pripremila predlog Nacionalnog akcionog plana za Romkinje. Međutim, to ni izdaleka nije dovoljno, posebno ako se posmatra u kontekstu činjenice da u toku pripremanja ovog dokumenta nijesu bila uključena iskustva svih relevantnih NVO, kao i da nakon njegove izrade bilo nikakvih daljih aktivnosti usmjerenih ka njegovom formalnom usvajanju u državnim institucijama, pa samim tim nije moguće ni naslutiti da li će u budućnosti ovaj dokument biti implementiran.

Predstavnici institucija uglavnom znaju za muške romske lidere dok je aktivizam Romkinja uglavnom nevidljiv. Kroz istraživanje je kao jedna od istaknutih Romkinja isticana dr Nedžmija Beriša⁶², a što se ostalih Romkinja tiče većina je isticala da se u pojedinim udruženjima žene pojavljuju kao članice, ali su tu uglavnom «kao dekor» u muškim udruženjima, pošto međunarodni subjekti zahtijevaju od romskih lidera da se bave i pitanjima rodne jednakosti. Analiza istraživanja pokazuje da je vrlo mali broj uključениh u istraživanje informisan o aktivizmu ženskih romskih NVO u Crnoj Gori. Jedan manji broj učesnika –ca istraživanja je govorio o aktivnostima Centra za romske inicijative iz Nikšića, ali su i oni u priličnoj mjeri bili neinformisani o samoj grupu što se može zaključiti na osnovu toga što nijesu znali njihovo formalno ime, a nijesu spominjali ni lična imena članica grupe već su ih identifikovali kao djevojke iz Nikšića

⁶⁰ *SRRS i AP Dekada uključenja Roma su dokumenta koja uopšteno govore o poboljšanju statusa romske manjine*

⁶¹ *Stabiliti pact – Gender Task Force*

⁶² *Dr Beriša je prva Romkinja koja je ušla u zvanične organe vlasti u Crnoj Gori. Nakon septembarskih izbora 2006. postala je odbornica u Skupštini opštine Podgorica. Ušla je kao predstavnica liste Demokratske partije socijalista*

Uzimajući u obzir sve naprijed izneseno veoma je važno da se u budućnosti zbog jačine tradicionalnih odnosa u romskoj porodici, posebna podrška i pomoć obezbijedi Romkinjama. Jedino na taj način će se stvoriti uslovi da one izađu iz dvostruke opresije kojoj su izložene, ostvare ono što zaista žele i što im u krajnjem kao ljudskim bićima pripada. Veoma je važno insistirati na što bržem usvajanju Akcionog plana za Romkinje, kao i na definisanju problema duple diskriminacije Romkinja u Strategiji za Rome koja treba biti usvojena do sredine 2007.godine.

Uključeni u istraživanje su posebno apostrofirali važnost definisanja jasnih akcija namijenjenih Romkinjama u sklopu programa koji se, kao dio usvojenih strateških dokumenata, sprovode ili planiraju sprovesti. Njihova preporuka je da se prilikom realizacije svih aktivnosti, implementatorima nametne kao obaveza da se regrutacija korisnika –ca obavlja uz poštovanje principa rodne jednakosti. Respondenti istraživanja su kao posebno značajno identifikovali sprovođenje aktivnosti usmjerenih u pravcu osnaživanja Romkinja da se uključe u javni život, jer je broj društveno aktivnih žena u romskoj zajednici veoma mali.

9. Institucionalne mjere afirmativne akcije

Analizirajući odnos predstavnika - ca institucija prema romskoj zajednici utvrdili smo da su dominirale izjave: mi smo uvijek spremni da ih primimo, nastojali smo pomoći, pokrećemo različite akcije, iniciramo, Romi nijesu puno zainteresovani. Iza ovih izjava se pokušava ostaviti dojam zainteresovanosti društvenih subjekata za rješavanje evidentno lošeg statusa romske manjine, ali istovremeno opravdati i činjenica da se u praksi preduzima vrlo malo podsticajnih mjera kojima bi se poboljšala pozicija diskriminisane i izdvojene romske manjine.

Kroz istraživanje je utvrđeno da se odgovorni u institucijama, uz par izuzetaka⁶³, nijesu samoinicijativno bavili specifičnim problemima i potrebama romske manjine. Jedan broj odgovornih subjekata, na nacionalnom nivou je, kroz intervjuje, kao pozitivne primjere isticao da su na institucionalnom nivou usvojeni značajni dokumenti za poboljšanje statusa romske manjine. Pojedinci –ke su izjavljivali i da su već pokrenute određene inicijative, ali kroz istraživanje nije bilo moguće dobiti detaljnije informacije o vrstama aktivnosti koje se sprovode i rezultatima koje proizvode. Sa druge strane svi respodenti istraživanja su manje – više istog mišljenja da se planovi definisani u dokumentima ne realizuju u skladu sa očekivanom dinamikom. Uglavnom je konstatovano da je uzrok spore primjene usvojenih dokumenata za poboljšanje statusa romske manjine teška ekonomska situacija u kojoj se nalazi crnogorsko društvo i nedostatak finansijskih sredstava za sve potrebe koje država ima. Iz ovoga se indirektno može zaključiti da odgovorni u institucijama koji određuju prioritete, rješavanje problema romske manjine odlažu jer ih smatraju pitanjima od manjeg značaja za razvoj zajednice. Podatak koji to potkrepljuje jeste i činjenica da je Vladi RCG trebalo duže od godinu dana⁶⁴ da imenuje Nacionalnog koordinatora za imlementaciju AP Dekada Roma.

Kroz istraživanje je identifikovano vrlo malo afirmativnih akcija usmjerenih ka integraciji romske manjine i one se sprovode skoro isključivo uz finansijsku podršku međunarodnih faktora. Po ovom principu je 2004. sprovedena akcija upisa svršenih srednjoškolaca Roma iz Crne Gore u visokoškolske obrazovne ustanove. Te godine je, na Filozofski fakultet, odsjek za predškolsko vaspitanje i obrazovanje⁶⁵ upisano šestoro pripadnika –ca romske manjine. Po riječima šefa odsjeka, nastavno osoblje je u sklopu ove visokoobrazovne ustanove prilagodilo proceduru upisa za njih i uredilo organizovanje redovnih motivacionih sastanaka na kojima je razgovarano o preprekama na koje nailaze, teškoćama u učenju i razlozima loših rezultata na pojedinim kolokvijumima i ispitima. Cilj je bio da se pravovremeno identifikuju teškoće sa kojima se suočavaju u nastavnom procesu kako bi se stvorio prostor za brzo reagovanje i uklanjanje nastalih prepreka.

---

63 Par ispitanika su naveli jednokratne akcije koje su u svojim institucijama sproveli za pružanje pomoći romskoj manjini

64 SOS telefon Nikšić je u maju 2006. obavio intervju sa Nacionalnom koordinatoricom Dekade i to je bio njen prvi radni zadatak koji je obavila jer je, kako nas je informisala odskora na ovoj funkciji. Dokument je inače usvojen u januaru 2005. godine.

65 Projekat OSCE, a upisom ovih šestoro studenata po prvi put su se na crnogorskom Univerzitetu pojavili i studenti Romi.

Uprkos uložnim naporima, podaci dobijeni od šefa odsjeka pokazuju da je u protekle dvije godine većina odustala pa je trenutna situacija sledeća: od šestoro upisanih Roma samo njih dvoje pohađa nastavu i ima šansu da uspješno okonča studije. Kada se tome doda podatak da u međuvremenu, na ovaj odsjek nije upisan ni jedan novi student ili studentkinja, pripadnik -ca romske zajednice može se zaključiti da su postignuti efekti slabiji od očekivanih.

Zavod za zapošljavanje –Biro rada Nikšić je sproveo pilot projekat u okviru kojeg je urađena anketa o zainteresovanosti Roma za prijavljivanje u ovoj instituciji. Zanimljivo je da je 93% anketiranih izjavilo da želi da se prijavi na Biro rada, ali je vrlo mali broj njih (»4 – 5 osoba«) i ušlo u ovu proceduru, uprkos činjenici da je ova institucija obezbijedila za njih besplatne radne knjžice.

Kada govorimo o lokalnoj upravi u Nikšiću, problemima romske manjine se bavilo isključivo na nivou pojedinačnih slučajeva. Uglavnom u vidu jednokratne pomoći najugroženijim porodicama za kupovinu građevinskog materijala, nostrifikaciju srednjoškolskih diploma, kupovinu knjiga.

Relativno skromni efekti koje su ove akcije dale pokazuju da je u budućnosti veoma važno uraditi detaljnu analizu sprovedenih aktivnosti, identifikovati probleme i prepreke koji su doveli do rezultata manjih od očekivanih i buduće planove praviti u skladu sa time.

Uporedo sa ovim aktivnostima, koje se sprovode u institucijama, kroz istraživanje je identifikovano i da javni servis TVCG ima u svojoj programskoj šemi emisiju «Glas Roma» koja se emituje na prvom programu, jednom u petnaest dana. Na osnovu izjave urednice emisije, u njoj se emituju aktuelna dešavanja u romskoj zajednici, prezentuju programi koje društvo preduzima za poboljšanje statusa romske manjine, razgovara se sa romskim liderima –kama o problemima zajednice, to jest ima veoma široko definisan sadržaj. Manje od jedne trećine⁶⁶ Roma prati ovu emisiju i smatra njen sadržaj dobrim, a uzrok ovog relativno malog procenta onih koji prate emisiju vjerovatno se jednim dijelom nalazi i u činjenici što je vremenski razmak između emisija dug (dvije sedmice), kao i u tome što ne postoji stalni termin emitovanja, već se usklađuje sa programskom šemom. S obzirom na činjenicu da ni jedan⁶⁷ pripadnik –ca romske manjine nijesu izjavili da na drugim TV stanicama prate emisije u kojima se govori o životu Roma zaključujemo da u njihovim programskim šemama i nema takvih sadržaja.

Kroz istraživanje je takođe vidljiva i inertnost učesnika -ca istraživanja u dijelu koji se tiče predlaganja konkretnih mjera koje je potrebno preduzeti. Naime, oni nijesu imali jasne predloge koje korake preduzeti. Rijetki predlozi su uglavnom zvučali uopšteno «da pokušamo odraditi neke programe.., s vremena na vrijeme nešto pokrenuti» što pokazuje da su odgovorni subjekti u stvari neinformisani o problemima romske manjine i ne prepoznaju sopstvenu odgovornost kako za postojeće, tako i za buduće stanje. Istovremeno, jedan broj njih pokazuje skepsu da se nešto uopšte može promijeniti i ubijedeni su da «za generacije Roma koje imaju 30 ili 40 godina, nema rješenja». Po njima, ciljna grupa sa kojom treba raditi jesu romska djeca, a napore prije svega treba usmjeriti na njihovo uključivanje u formalno obrazovanje. Iz ovoga se kao neminovan

66 Izvor: Direkcija za istraživanje i razvoj RTCG, jul 2006.

67 Isto kao fusnota 63

nameće zaključak da je neophodno sprovesti određene programe za zaposlene u institucijama kako bi stekli širi uvid u kompleksnost problema romske zajednice i važnost sveobuhvatnog pristupa u rješavanju postojećeg stanja.

Jedan od rijetkih ispitanika sa konkretnim planovima jeste predstavnik Ministarstva koje zastupa prava manjina koji nas je informisao da je u narednom periodu neophodno promijeniti još nekoliko važnih zakonskih i podzakonskih akata da bi se desile suštinske promjene. Kako nas je obavijestio, to su «dvije vrlo važne Strategije, koje su zakonska obaveza. Ukupna strategija kao odnos Vlade prema manjinama i Strategija Vlade RCG prema Romima». Kancelarija zaštitnika ljudskih prava je kao prioritetno prepoznala sprovođenje kampanje o svojim ovlaštenjima i aktivnostima u romskoj zajednici u Crnoj Gori i među subjektima koji se bave zaštitom prava romske manjine. U svjetlu podatka da je tokom 2004. i 2005. godine ova institucija, od ukupno 1304 predmeta koja je pratila, imala samo dvije pritužbe koje su se odnosile na kršenje prava Roma, sprovođenje ove kampanje se može okarakterisati kao jedna od prioriternih aktivnosti, kako od strane Kancelarije, tako i od strane drugih relevantnih faktora, nevladinog sektora prije svega. Predstavnik lokalne uprave takođe nas je informisao da ova institucija kroz naredni opštinski budžet planira izdvajanje jednog dijela sredstava u akcijama oko poboljšanja statusa romske djece, prije svega u domenu redovnog školovanja. Iz opštinskih struktura su nas informisali i da planiraju uređenje romskih naselja, ali ova aktivnost se ne sprovodi ciljano za romsku populaciju, već je dio šire akcije i proizilazi iz činjenice da je budući generalni urbanistički plan koncipiran tako da zahvata i romska naselja. Međutim, još uvijek nije precizirano vrijeme u kojem će se plan i realizovati, a u gradskim strukturama nijesu razmatrali promjene koje će imati po romsku zajednicu. Jedan od rizika koji se iz budućeg djelovanja lokalne uprave naslućuje leži u činjenici da ni jedna stambena jedinica u kojoj žive Romi nije na zemljištu koje je legalizovano. Dodatni problem je u tome da pravo na ovo sporno zemljište polaže više različitih subjekata, pa se kao neophodno nameće što hitnije donošenje određenog lokalnog dokumenta koji će na najbolji način zaštititi interese romskog stanovništva koje na ovom spornom prostoru živi decenijama.

10. Društveno - politički angažman romske zajednice i žena Romkinja na unapređenju statusa

Integracija romske manjine u društvenu zajednicu moguća je jedino uz aktivnu participaciju romske manjine čiji predstavnici –ce će se boriti za prava koja su im zagarantovana, zajednički je stav svih respodenata istraživanja.

Angažman romske zajednice na mijenjanju svog statusa i društvenog položaja postao je vidljiv tek poslednjih nekoliko godina, utisak je koji su, uglavnom, imali svi uključeni u istraživanje. Pri tome se svi slažu da je inicijativa romske zajednice veoma značajna za unapređenje statusa romske zajednice, ukoliko se bude odvijala na pravilan i organizovan način.

Društveni angažman romske zajednice ispitanicima je, uglavnom, vidljiv kroz romski nevladin sektor, koji je po mišljenju svih, iz godine u godinu, sve aktivniji. Predstavnici –ce institucija su isticali da je romska zajednica najaktivnija u Podgorici, Nikšiću i Ulcinju. Značajno je istaći da su intervjuisani –na izjavili da ima značajan broj romskih udruženja, ali kada bi počeli da ih nabrajaju, uglavnom bi se sjetili jedne ili dvije organizacije ili su navodili imena i prezimena pojedinih romskih lidera. Na osnovu toga zaključujemo da je društvena vidljivost romskih aktivista u zajednici slaba.

Romska udruženja koja su prepoznata na crnogorskoj društvenoj sceni, od strane najvećeg broja uključenih u istraživanje, jesu Početak i Centar za romske inicijative iz Nikšića, zatim Udruženje Roma Crne Gore -Podgorica, Udruženje Roma, Egipćana i Aškalijski – Ulcinj, kao i Romski krug – koalicija većeg broja romskih NVO koja djeluje na nacionalnom nivou. Posebno je isticana činjenica da se poslednjih godina pojavljuje sve veći broj mladih Roma koji pokazuju »jaku želju za mijenjanjem načina i uslova življenja svog naroda«. Pojedini intervjuisani su istakli da se polako mijenja i polna struktura u romskom nevladinom sektoru. Naime, po mišljenju većine intervjuisanih, u početku su to bila isključivo muška udruženja, ali se poslednjih godina situacija mijenja, pa se na različitim sastancima i konferencijama pojavljuju i Romkinje aktivistkinje. Istina, njihov broj je još uvijek vrlo mali u odnosu na ukupan broj romskih aktivista, ali sama činjenica da su neke od njih već postale vidljive jeste vrlo značajan pozitivan napredak.

Značajno je naglasiti da je više ispitanika –ca naglasilo da je najveći napredak za romsku zajednicu, u svim oblastima života ostvaren u Nikšiću. Po njihovom mišljenju te promjene su najvidljivije u dijelu koji se tiče obrazovanja, društvenom angažmanu romske zajednice, kao i u broju aktivnosti koje se sprovode na poboljšanju statusa romske manjine u lokalnoj zajednici. Sprovodeći ovo istraživanje identifikovale smo sedam romskih udruženja koja djeluju, sa manje ili više uspjeha u lokalnoj zajednici, što je ogromna promjena nastala tokom poslednjih nekoliko godina⁶⁸. Važno je naglasiti da se od ovih sedam udruženja, samo jedno, Centar za romske inicijative (CRI)⁶⁹, bavi unapređenjem statusa žena Romkinja u zajednici. Buđenjem svijesti u romskoj zajednici o važnosti sopstvenog angažmana u mijenjanju loše društvene pozicije koju imaju u društvu napravljen je bitan napredak u pravcu unapređenja statusa romske zajednice. Međutim, za uspješan i kvalitetan rad, neophodno je unaprijediti

68 SOS telefon Nikšić je u januaru 2000.godine započeo realizaciju projekta Romski centar za žene i djecu Rome iz Nikšića. U tom trenutku u Nikšiću nije bilo aktivno ni jedno romsko udruženje.

69 CRI je NVO koja je nastala 2004.uz aktivnu podršku i pomoć SOS telefona Nikšić

kapacitete romskih NVO, jer ih po mišljenju većine uključenih u istraživanje, još uvijek ne posjeduju u dovoljnoj mjeri. Zato je neophodno u budućnosti uložiti dodatne napore u njihovom osnaživanju, jer je za integraciju Roma u društvo jedan od uslova aktivna i ravnopravna participacija romskog nevladinog sektora.

Situacija na terenu je još uvijek veoma nepovoljna, a nivo svijesti za korjenitim mijenjanjem postojećeg stanja kod Roma prilično nizak, procjene su većine učesnika istraživanja. Rivalitet između pojedinih romskih lidera dovodi do međusobnih osporavanja, pa čak i onemogućavanja jednih od strane drugih da sprovedu određene projekte. Međusobna osporavanja uslovljavaju da ne postoji osmišljena zajednička strategija čime se umanjuje i postizanje većih efekata kroz već uspostavljene akcije, a povećava se i nivo rizika za uspješnu realizaciju budućih planova. Sa druge strane nepostojenje međusobnog konsenzusa između predstavnika –ca romske manjine u javnom životu, na određeni način daje alibi odgovornim subjektima u zajednici za nesprovođenje određenih mjera, kao i male efekte onih koje su uspostavljene. Naime, intervjuisani u institucijama su kroz istraživanje često konstatovali da se romskoj manjini ne može adekvatno pomoći jer nijesu definisane prioritete potrebe. Međutim, prioritete je teško identifikovati zbog sukoba i suprotstavljenih stavova među liderima koji ovu manjinu zastupaju u javnom životu. Zato se kao neophodno nameće razvijanje programa koji će biti usmjereni na podizanje svijesti među romskim liderima /liderkama o važnosti zajedničkog djelovanja, na jedan organizovan način, sa jasno definisanim smjernicama budućeg razvoja.

Kao poseban problem, kroz istraživanje, intervjuisani su istakli sporan legitimitet pojedinih predstavnika romske zajednice. O ozbiljnosti ovog problema najcjelovitiji sud je dala urednica Glasa Roma čiji stav navodimo u integralnoj verziji, ali bez navođenja ličnih imena ljudi o kojima je govorila: «Ovdje imaju dva čovjeka koji su mnogo štete napravili romskom narodu. Jedan od njih je je tukao mladu ženu bejzbol palicom jer nije htjela da se uda za njega, zbog toga je ležao u zatvoru. To su dvojica ljudi kojima je zabranjen pristup u svim međunarodnim organizacijama«. Sa druge strane, osobe o kojima je ovdje riječ, su u javnom životu dobili podršku državnih struktura⁷⁰ i na taj način promovisani kao autentični predstavnici romske zajednice. Ovakav neselektivan i površan čin podrške romskom aktivizmu od strane državnih struktura na najvišem nivou je, umjesto stvaranja bolje medijske slike romske manjine u zajednici, nanio štetu imidžu cjelokupnog romskog civilnog sektora, pa je u budućnosti neophodno obezbijediti uslove da se ne ponove slične situacije.

Sprovođenje ovog principa u praksi ne bi trebalo da bude teško jer većina ispitanika – ca je mišljena da se radi o »par NVO na čijem su čelu jaki pripadnici romske zajednice muškarci koji manipulišu i sa muškarcima i sa ženama«. Sa druge strane postoji veliki broj romskih NVO čiji aktivisti i aktivistkinje imaju jaku volju da osmisle i realizuju programe koji će biti na dobrobit romske zajednice. Neophodno je, da se na javnoj sceni »iskristališu ove romske NVO« koje su posvećene integraciji svoje manjine u zajednicu i zatim stvore uslovi za njihovu kvalitetnu promociju. Na taj način će društveni subjekti koji rade na rješavanju problema romske manjine dobiti prave partnere za zajedničko djelovanje, a u javnosti će se promijeniti trenutna slika o romskom civilnom sektoru koji ne vodi računa o interesima svojih sunarodnika –ca.

Kroz istraživanje je nesporno potvrđeno da Romkinje, koje se odluče na javni angažman

⁷⁰ Kao predstavnici romske manjine primljeni su od strane najdjgovornijih državnih struktura, npr. predsjednika RCG

u zajednici djeluju u daleko težim uslovima, od muškaraca pripadnika romske manjine. Startne pozicije su im daleko teže i ima ih vrlo mali broj, pa je neophodno osmišljavanje podsticajnih programa, od strane nacionalnih i lokalnih institucionalnih struktura da se obezbijedi održivost već formiranih ženskih romskih udruženja, kao i da se stvore uslovi za formiranje i aktivno djelovanje novih.

Vidljivost političkog djelovanja romske manjine je, na osnovu rezultata istraživanja, manja od rada u nevladinom sektoru. O ovoj vrsti aktivizma su uglavnom govorili predstavnici političkih partija na lokalnom nivou. Važno je istaći, zbog boljeg razumjevanja sveukupnih stavova, da je empirijski dio ovog istraživanja rađen u periodu prije referenduma o državnopravnom statusu Crne Gore, kada su bile veoma visoke političke tenzije između političkih partija koje su bile za i protiv samostalnosti Crne Gore. Razlog zbog kojeg ovo navodimo jeste visok intezitet emocija koje su, prema romskoj manjini, pokazivali predstavnici pojedinih partija⁷¹. Značajno je istaći da su predstavnici obje opcije isticali da suprotna strana manipulise Romima što suštinski potvrđuje da ih politički faktori doživljavaju samo kao »glasačku mašinu«. Potvrdu ovakvog stava nalazimo i kod stanovništva, kako većinske populacije, tako i u romskoj zajednici. Značajno je navesti da su predstavnici romske manjine, kroz istraživanje posebno naglašavali upravo činjenicu da ih se politički subjekti sjete samo pred glasanje i tada dolaze sa brojnim obećanjima koja zaboravljaju čim prođu izbori.

Neispunjavanje obećanog, kao i određeni politički pritisci koje trpe tokom izbora jesu značajan problem. Međutim veća je šteta što ovakav politički stav prema Romima dovodi do toga da nemaju svoje autentične političke predstavnike u javnom životu. Ako nemaju političke predstavnike ne mogu definisati ni svoje nacionalne interese i prioritete, pa se tako održava status quo, to jest Romi su politički nevidljivi, iako bi realno, na osnovu njihovog stvarnog broja, trebalo da imaju od jednog do tri svoja predstavnika –ce u nacionalnom Parlamentu.

Sumirajući na kraju različite stavove i predloge utvrdili smo da su preporuke za unapređenje postojećeg stanja sledeće:

- podsticati što veći broj Roma i Romkinja da se društveno angažuju
- sprovoditi dodatne obuke i programe za jačanje kapaciteta romskih udruženja koja su već aktivna
- razvijati solidarnost i saradnju među romskim liderima i liderkama
- ohrabrivati romsku manjinu da formira sopstvenu stranku koja će se zalagati za prava Roma u skladu sa svjetskim standardima
- sprovoditi afirmativne programe koji će obezbijediti uslove da predstavnici romske manjine imaju lidersku poziciju u sprovođenju aktivnosti usmjerenih ka sopstvenoj integraciji u zajednicu

⁷¹ Rukovodeći ljudi iz opštinskog odbora Narodne stranke, na kraju nijesu dozvolili da budu intervjuisani iako su najprije dali saglasnost, a bio je dogovoren i dan i sat razgovora.

11. Saradničko djelovanje relevantnih društvenih faktora u rješavanju problema romske zajednice

Isključenost romske zajednice iz društvenog života zajednice je globalni, viševjekovni problem, koji je postao vidljiv na ovim prostorima tek poslednjih godina, uglavnom zahvaljujući pojavi i djelovanju nevladinog sektora. Istraživanje pokazuje da poslednjih godina raste broj relevantnih subjekata koji, u svojim formalnim istupima izjavljaju da djeluju u pravcu unapređenja statusa romske manjine u Nikšiću i Crnoj Gori. Pored nevladinih organizacija, po mišljenju respodenata istraživanja, ovim problemom se bave i državne institucije, na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i lokalne samouprave. Kroz istraživanje je, takođe, vidljivo i da je trenutno većina subjekata usmjerena ka razvijanju sopstvenih programa i projekata u cilju postizanja određenih pozitivnih promjena, dok je međusobna saradnja uglavnom u početnim fazama razvoja.

Na početku je bitno navesti da je u izradi dva važna dokumenta SRRS i AP Dekada romske inkluzije vidljiv napor usmjeren ka obezbjeđivanju participacije svih subjekata od značaja «predstavnicima resornih ministarstava, civilnog romskog sektora, kao i međunarodne organizacije aktivne u CG». Bez obzira što kroz istraživanje nije bilo moguće utvrditi koliko je zaista bila ravnopravna participacija svih, kao i da li su konsultovani svi relevantni faktori, sam princip rada zaslužuje da bude istaknut kao pozitivan primjer. Najveći stepen saradnje, kao što je i očekivano, se ostvaruje na relaciji institucije – međunarodne organizacije i fondacije, kao i na relaciji NVO sektor – međunarodne organizacije. Saradničko djelovanje na ovim relacijama postoji skoro deceniju, ali su, po mišljenju intervjuisanih, rezultati ovog zajedničkog djelovanja manji nego što je to realno bilo moguće postići. Nije bilo dublje analize uzroka ovakvog stanja, ali pojedinci – ke su bili mišljenja da je problem u diskontinuitetu djelovanja, pravljenju kratkoročnih projekata i prevelikoj usredsređenosti na rješavanje urgentnih situacija, dok je relativno mali napor usmjeravan ka radu na korjenitim promjenama.

Po mišljenju većine učesnika –ca istraživanja nevladine organizacije su bile pokretači saradničkog djelovanja i trenutno su one most između institucija i romske zajednice. Analizirajući izjave predstavnika institucija na nacionalnom nivou stiče se utisak da je saradnja institucija sa predstavnicima i predstavnicama romskog nevladinog sektora uspostavljena, ali je u početnoj fazi i nijesu jasno definisani kanali komunikacije. Naime, predstavnik Ministarstva zaduženog za prava manjina je istakao da ova institucija generalno ima blisku saradnju i zajedničko djelovanje sa nevladinim civilnim sektorom u Crnoj Gori, pa tako i sa romskim udruženjima. Međutim, on je mišljenja da predstavnici romske manjine, iako su učestvovali u jednom dijelu aktivnosti, nijesu bili dovoljno uključeni i da u narednom periodu treba usmjeriti pažnju u ovom pravcu. Ostali intervjuisani iz institucija, zajednički rad smatraju veoma važnim, ali se, na osnovu njihovih izjava može zaključiti da je saradnja uglavnom u inicijalnoj fazi koja podrazumijeva međusobno upoznavanje i razmatranje mogućnosti zajedničkog djelovanja. Na ovakav zaključak upućuje i izjava jedne ispitanice koja tvrdi da institucija

u kojoj radi sve aktivnosti iz oblasti romskih programa na domaćem planu realizuje u saradnji sa romskim civilnim sektorom. Međutim, na pitanje sa kojim NVO su saradivali i kakva su im iskustva u tom pravcu, odgovor je bio da direktnu saradnju nijesu imali ni sa jednom organizacijom, a nije navala ni njihova imena, kao ni imena ljudi sa kojima su kontaktirali. Izjave spremnosti predstavnika –ca institucija na saradnički rad sa NVO sektorom na rješavanju problema romske zajednice, nijesu proistekle iz analize stvarnih potreba i prevashodno ih treba posmatrati u kontekstu zahtjeva o partnerskom djelovanju nevladinog i vladinog sektora koje postavljaju međunarodne organizacije i fondacije. S obzirom da nijesu proistekle iz analize stvarnih potreba, već su na određeni način nametnute, neophodno je vrijeme da se aktivnosti realizuju zajednički.

Saradnja na lokalnom nivou u trouglu insitucije, nevladin sektor, romska zajednica manje - više je slična saradnji na nacionalnom nivou. Identifikovane su određene zajedničke aktivnosti, a najveći broj njih je započeo i razvijao nevladin civilni sektor, ali ono što ohrabruje jesu saradničke aktivnosti koje u poslednje vrijeme pokreću pojedine lokalne institucije.

Istraživanje pokazuje da je saradnja svih subjekata najrazvijenija u dijelu koji se odnosi na uključivanje romske djece u formalno obrazovanje u O.Š. M. L. Lalatović. Ispitanici su konstatovali da postoji razvijena saradnja između osoblja škole i NVO SOS telefona Nikšić, uključene su međunarodne organizacije (UNICEF i Save the Children), angažovani su romski asistenti kao veza između romske zajednice i škola, a saradnja sa roditeljima romske djece je iz dana u dan sve bolja⁷². Uprkos postignutim rezultatima, ova saradnja još uvijek nije dovoljno stabilna, jer po mišljenju defektološkinje u ovoj školi u njoj ne učestvuju svi sa istom sviješću o društvenoj odgovornosti koju imaju u ovom procesu. Kao najslabiju kariku respodent je identifikovao romske asistente pa bi u skladu sa time, u narednom periodu bilo vrlo značajno raditi na redefinisaju njihove trenutne uloge, posebno u dijelu koji se odnosi na rad na terenu, u naseljima sa djecom i roditeljima. Takođe je, po mišljenju uključenih u istraživanje vrlo važno raditi na razvijanju saradnje sa roditeljima romske djece i njihovom osnaživanju da se što aktivnije uključe u cjelokupan proces.

Saradnja u ostalim oblastima djelovanja je uključivala manji broj subjekata, najčešće je uspostavljena oko određenih akcija i bila je vrlo kratkog vremenskog trajanja⁷³, tako da nije bilo mogućnosti da se detaljnije analizira. Ono što je kroz istraživanje moglo da se nasluti, na osnovu izjava ispitanika, jeste da je dosadašnja saradnja između insitucija i romskih NVO po svemu sudeći bila oko određenih kratkoročnih inicijativa kada je zbog prirode posla bilo cjelishodno da određenu aktivnost (prikupljanje podataka u naseljima) realizuju upravo Romi.

Primjetno je takođe, kod skoro svih učesnika istraživanja nepostojanje jasne vizije o tome šta bi u budućnosti trebalo preduzeti da bi se saradnja unaprijedila u cilju što brže integracije romske manjine u zajednicu. Istina, postoji saglasnost da se svi društveni subjekti međusobno povežu, definišu oblasti u kojima mogu djelovati i jasno preciziraju aktivnosti koje će sprovoditi. Međutim, ni jedan od subjekata ili pojedinaca koji je

⁷² *Mnogo češće roditelji dolaze u školu i komuniciraju sa upravom i nastavnim osobljem, a značajno je poboljšano i njihovo učešće na roditeljskim sastancima, Izvor - intervju sa direktorom škole M.L.L.*

⁷³ *Npr.Saradnja između Radničkog univerziteta i CSR oko upisa 20 mladih Roma da se vanredno školuju, Izvor – intervju sa direktorom R.U.*

---

učestvovao u istraživanju ne prepoznaje sebe kao pokretača ovog procesa, pa se za početak, kao neophodno nameće iniciranje nekih aktivnosti koje bi pomogle njihovom okupljanju i postizanju zajedničke saglasnosti oko toga šta i kako i ko treba da sprovede u budućem periodu kako bi se romska manjina integrisala u zajednicu.

Veći broj respodenata istraživanja je naglasio, da je u budućnosti neophodno povećati učešće lokalne uprave u svim procesima. Lokalne uprave, prije svega treba da preuzmu veći stepen odgovornosti za položaj i uslove u kojima živi romska manjina. Jedan dio ispitanika, posebno iz redova romske zajednice naglašava da je neophodno mnogo veće uključivanje njihovih predstavnika u sve aktivnosti koje se direktno ili indirektno tiču romske manjine i uslova u kojima žive. Ne sporeći značaj ove preporuke, prilikom imenovanja romskih predstavnika - ca treba imati na umu i činjenicu da postoji dio «samozvanih romskih lidera koji nijesu autentični predstavnici Roma» i čiji angažman bi mogao dovesti do negativnih efekata.

12. Majorizacija položaja romske zajednice i njihova diskriminacija u društvu

Uslovi života romske manjine u Crnoj Gori su vrlo loši, stav je svih učesnika i učesnica ovog istraživanja. Međutim, ugroženost romske manjine, po mišljenju najvećeg broja respodenata iz institucija i onih koji pripadaju većinskom stanovništvu, nije problem kojim se, u Crnoj Gori, treba posebno baviti jer «uslovi života i drugih nijesu na nivou na kom bi trebali da budu». Predstavnici – ce većinske zajednice potenciraju da Romi po Ustavu RCG i domaćim Zakonima imaju zagarantovana ista prava kao i ostali građani - ke u svim sferama života i rada i ovu činjenicu smatraju dovoljnim argumentom da je romska manjina tretirana na isti način kao i ostali subjekti u društvenoj zajednici.

Polaznje, odgovornih u institucijama, od pretpostavke da svako u Crnoj Gori ima jednake šanse u procesu zapošljavanja, zdravstvene i socijalne zaštite, obrazovanja jednim dijelom je vjerovatno posledica nedovoljnog poznavanja situacije na terenu. Sa druge strane, činjenica da je na institucionalnom nivou formalno⁷⁴ prepoznato postojanje specifičnih problema i potreba romske manjine, a istovremeno postoji njihovo umanjivanje u praksi, ukazuje na nedovoljnu spremnost društvenih subjekata da preuzmu odgovornost za poboljšanje uslova života romske zajednice. Pothranjivanjem ovakvih stavova respodenti iz institucija obezbjeđuju i sopstveni alibi za nepreduzimanje konkretnih aktivnosti zasnovanih na principama pozitivne diskriminacije romske manjine kao preduslova da Romi izađu iz getoiziranih naselja i ravnopravno se uključe u sve društvene tokove. Postojeća situacija omogućava pojedincima/pojedinkama u zajednici da nastave sa ignorantskim, ravnodušnim ponašanjem prema poziciji koju Romu imaju u društvu bez straha da će biti prozvani zbog neažurnosti, nezainteresovanosti i u krajnjoj liniji zbog diskriminacije.

Izrečene tvrdnje potkrepljujemo primjerom⁷⁵ koji se odnosi na sferu zapošljavanja, a respodenti istraživanja su izjavljivali: «takvo je vrijeme, moraju sami da traže, jednostavno i na njih se odnosi sve ono što zakon propisuje za sve građane», «ravnopravno konkurišu na bilo koje radno mjesto, nijesu izuzeti i neće nikad biti izuzeti», «poslodavca samo interesuje da je on dobar radnik», »kad su ljudi nezadovoljni što nijesu primljeni onda kažu da je nacionalna pripadnost razlog«. Izjave koje se odnose na sferu zapošljavanja, nijesu izuzetak, već su u sličnoj formi ponavljane i za ostale oblasti života romske manjine koje su bile obuhvaćene istraživanjem⁷⁶.

Na ovaj način većinska zajednica u Crnoj Gori pravi klasičnu zamjenu teza i odgovornost za neravnopravnost prebacuje sa onih koji su u poziciji moći na ranjivu kategoriju stanovništva. Time se u javnosti stvara slika da Romi nijesu diskriminirani,

⁷⁴ Dokumenta o unapređenju statusa romske manjine u Crnoj Gori koje su Vlada i druge institucije usvojili potvrđuju ovu konstataciju

⁷⁵ Citirane su izjave predstavnika/ca institucija koje prate proces zapošljavanja na lokalnom i nacionalnom nivou

⁷⁶ Zbog konciznosti i ograničenosti prostora procijenjeno je da nije svrsishodno navoditi veći broj primjera, ali sve postoji u dokumentaciji SOS telefona ukoliko neko bude zainteresovan da se detaljnije informiše

jer po Zakonu mogu, kao i ostalo stanovništvo, koristiti zdravstvenu zaštitu, kredite za samozapošljavanje, socijalnu pomoć, školovati se, ... Istovremeno respodenti potvrđuju da su upoznati sa time da romska manjina ne koristi ova zagarantovana prava u obimu u kojem to radi većinsko stanovništvo. Međutim, odgovor na pitanje zašto je to tako, ili nijesu imali ili su ga prepoznavali u samoj romskoj manjini, jer je »navikla na drugi način života, mobilni su, nijesu puno ni zainteresovani, imaju stil života koji ne žele da mijenjaju, žive od danas do sutra«.

Kao što društvena zajednica ne prepoznaje sopstvenu odgovornost za neintegrisanost i želi je pripisati isključenoj manjini, tako ne želi prihvatiti ni obavezu za unapređenje postojećeg statusa Roma jer se cjelokupna država nalazi u teškoj situaciji. Respodenti u skladu sa time smatraju da je obaveza međunarodnih fondacija i Evropske unije da obezbijede »sredstva za njihovu stvarnu socijalnu uključenost«.

U generalnoj slici nespremnosti društvenih subjekata na preduzimanje akcija za poboljšanje statusa romske manjine, poseban segment predstavlja činjenica da značajan broj respodenata iskazuje otvoreno protivljenje sprovođenju mjera afirmativne akcije. Uporište za to opet traže u stavovima da su po Ustavu i Zakonima svim ljudima u Crnoj Gori zagarantovana ista prava. Pri tome potpuno previđaju da je za ostvarenje jednakosti neophodno da se imaju jednake šanse, a sa Romima to nikako nije slučaj jer polaze sa daleko lošijih društvenih pozicija u odnosu na ostale nacionalne grupe u Crnoj Gori. Umanjivanje ili nepriznavanje problema koje ima marginalizovana društvena grupa u direktnoj je korelaciji sa otporom koji zajednica prema njoj pokazuje. Romi u Crnoj Gori pripadaju manjini prema kojoj postoji najveći stepen etničke distance od strane pripadnika svih ostalih nacionalnih grupa. Oko 80% većinskog stanovništva ne želi da ima srodničke veze sa Romima, dvije trećine većinskog stanovništva ih ne želi za nadređene ili vaspitače svoje djece, oko polovine se protivi da žive sa njima u komšiluku, a čak jedna četvrtina stanovništva bi voljela da ih uopšte nema u Crnoj Gori⁷⁷.

Sprovedeno istraživanje takođe je potvrdilo postojanje brojnih stereotipa, predrasuda i otpora prema Romima koji se uslovno mogu podijeliti u dvije grupe. Jedna grupa prikupljenih informacija predstavlja izjave intervjuisanih o konkretnim slučajevima diskriminacije prema Romima, a u drugoj su diskriminišuće izjave samih respodenata. Najdrastičniji slučaj diskriminacije prema Romima u Crnoj Gori, o kojem su učesnici istraživanja govorili desio se 1995.godine u Danilovgradu⁷⁸. Tada su dva romska dječaka, maloljetnici starijeg uzrasta, bili osumnjičeni za silovanje djevojčice pripadnice većinske populacije. Građani Danilovrada su uz asistiranje policije uništili romsko naselje i istjerali sve Rome iz grada. Nekolicina Roma koji su bili zaposleni u JKP su ostali bez posla. Ovaj slučaj se našao pred našim domaćim zakonodavstvom koje nije uspjelo da ga riješi na zadovoljavajući način, to jest da potvrdi kako je u ovom slučaju došlo do nasilja nad jednom grupom samo zbog njene etničke pripadnosti i to uz podršku državnih organa reda i mira. Uslijedila je tužba Sudu za ljudska prava u Strazburu i po odluci tog suda, država Crna Gora je bila u obavezi da isplati blizu milion eura odštete za 75 Roma koji su živjeli u tom naselju.

Kroz istraživanje su, takođe navođeni pojedinačni primjeri da u školama romsku

77 *Vrijednosne orijentacije i etnička distanca u Crnoj Gori, Izvor – CEDEM, jun 2004.*

78 *Mali gradić smješten između Podgorice i Nikšića*

djecu smještaju u zadnje klupe ili sa drugom romskom djecom. Defektološkinja iz osnovne škole je navela i konkretan slučaj diskriminacije u ovoj školi kada je jedan nastavnik koji nije imao dovoljan broj kontrolnih listića, uzeo listić od romskog djeteta i dao ga crnogorskom djetetu. Analizirajući izrečene stavove o ovom slučaju od strane anketirane utvrdili smo da postoje dva izuzetno značajna problema. Jedan se odnosi na to da imenovani nastavnik nije bio sankcionisan zbog postupka koji je uradio, a drugi je amnestiranje samog nastavnika od odgovornosti obrazloženjem da nije bio kažnjen jer je njegov postupak posledica «nerazmišljanja i neznanja».

Po mišljenju respodenata istraživanja, pretpostavlja se i da postoji diskriminacija prema Romima prilikom zapošljavanja, ali nijesu navodili neki konkretan primjer koji bi potvrdio izrečene pretpostavke. Indirektno se može zaključiti da je problem u praksi izražen jer su respodenti iz institucija izjavljivali da «u našoj svijesti postoji otpor i određene stereotipne predstave o Romima» pa ih poslodavci nerado zapošljavaju. Stereotipne predstave se, po mišljenju uključenih u istraživanje, uglavnom odnose na to da u većinskoj zajednici postoji stav kako Romi nijesu odgovorni na poslu kao većinsko stanovništvo. Istovremeno, ispitanici - ce ne isključuju mogućnost da se većinsko stanovništvo nerado prijavljuje za poslove gdje rade i Romi. Iz toga se može zaključiti da većinsko stanovništvo smatra da gubi na društvenoj vrijednosti ukoliko obavlja iste zadatke kao i romska manjina.

Predstavnici opozicionih partija kao najodgovornije za prikrivanje stvarnog položaja romske zajednice i njihovu etničku izdvojenost vide predstavnike vladajućih struktura koje romsku manjinu «drže pod strogom kontrolom kako bi glasali za DPS i pri tome ih drastično podcjenjuju jer im nije im data ni jedna funkcija, čak ni beznačajna, da je vrše».

Nekolicina inetervjuisanih iz većinskog stanovništva, kao i predstavnici institucija su naglasili da romska raseljenička populacija nije integrisana u zajednicu u istoj mjeri kao i domicilni Romi koji su u »najvećem dijelu prihvatili običaje« sredine u kojoj žive. Iz ovoga, se indirektno može zaključiti da predstavnici većinske zajednice proces asimilacije ustvari smatraju integracijom, a romska manjina koja živi u stalnoj opresiji od strane većinskog stanovništva, želeći da izbjegne probleme, priklanja se ovakvom mišljenju. Zato je izuzetno značajno raditi na objelodanjivanju ovog problema i mijenjanju postojećeg načina razmišljanja i kod većinskog stanovništva i kod romske manjine. Naime, ukoliko se ne preduzmu određene mjere na ovom polju mogu se izgubiti pozitivne vrijednosti romske tradicije, bogatstva kulturne baštine i jezika⁷⁹.

U praksi će mijenjanje ovakvog stanja biti moguće tek onda kada svako od nas postane svjestan sopstvene odgovornosti za činjenicu da su Romi u našoj zajednici manjina koja se manje vrednuje u odnosu na pripadnike –ce svih ostalih nacionalnih struktura. Samim tim se sprovođenje programa u cilju mijenjanja svijesti većinskog stanovništva o Romima nameće kao stalna mjera. A integracija će ozbiljno početi tek onda kada se Romi u društvu budu osjećali dovoljno slobodno da javno kažu «da su šikanirani i diskriminisani». Trenutna situacija je takva da predstavnici –ce romske manjine uglavnom tvrde da im je dobro, da ih u institucijama primaju lijepo i da ih na ulici niko ne ugrožava, što je tipična reakcija diskriminisane nacionalne grupe koja rješenje problema

⁷⁹ *Ozbiljnost ovog problema je već vidljiva u pojedinim segmentima. Romski jezik u Crnoj Gori polako nestaje, većina Roma ga ne govori, a značajan dio njih ga i ne razumije.*

---

vidi u povlačenju i javnom nezamjeranju većinskoj zajednici. U isto vrijeme jedan broj ispitanika –ca iz većinskog stanovništva izjavljuje da su zbog nemara urbanista u Nikšiću romska i neromska naselja preblizu, dijeli ih samo uzak pojas od četiri do pet metara prostora. Pri tome su im argumenti za potrebu još veće izdvojenosti Roma od ostalog stanovništva da je «nacionalna crta Roma da budu zapušteni, prljavi i da krađu».

Na putu ka pozitivnim promjenama koje treba da dovedu do integracije romske manjine u društvenu zajednicu, jedna od ozbiljnih prepreka može biti i stav, koji se više puta ponovio u istraživanju, da je za postojanje brojnih predrasuda jednaka odgovornost većinskog stanovništva i romske zajednice jer je i jedna i druga zatvorena. Pri tome se prećutkuje da u društvu postoji stigma prema Romima od ostalog dijela populacije i marginalizuje činjenica da je odgovor diskriminisanе etničke grupe kolektivizacija i držanje zajedno. Pošto majorizacija ide prije svega od predstavnika –ca institucija, to jest onih subjekata koji treba da budu motor promjena i jedna od glavnih karika na putu ka integraciji Roma u društvo, neophodno je posebnu pažnju usmjeriti na sprovođenje programa koji će rezultirati promjenom ovih stavova kod njih.

13. Preporuke

Sumirajući stavove respodenata o tome gdje vide rješenje identifikovanih problema i stavljajući ih u kontekst slike dobijene istraživanjem, za unapređenje statusa romske manjine u Crnoj Gori i Nikšiću, neophodno je:

1. organizovati edukacije svih društvenih subjekata – od grupe do grupe respodenata postoje određene razlike za koju ciljnu grupu sprovesti edukativne programe. Značajan dio uključenih u istraživanje ima stav da je preduslov za integraciju romske manjine u zajednicu podizanje nivoa znanja zaposlenih u institucijama, ali i većinskog stanovništva o kulturi, običajima i uslovima života romske manjine. Pri tome posebnu pažnju treba usmjeriti ka osmišljavanju adekvatnih obuka za stariji kadar koji radi u institucijama i koji većinom ima stav da posjeduje znanje i iskustvo o tome kako najbolje obavljati posao. Proces edukacije mora teći dvosmjerno, pa i romska zajednica treba biti bolje informisana o vrijednostima, običajima i načinu života većinskog stanovništva. Kao posebno važni su prepoznati mediji, to jest zaposleni u njima, koji trebaju steći neophodna znanja o tome kako pripremati objektivne, profesionalne i analitične emisije o problemima romske populacije, bez stereotipnih izjava i poruka koje u sebi sadrže primjese segregacije. Po mišljenju većeg broja uključenih u istraživanje, neophodno je intenzivirati edukativne programe za romsku zajednicu iz svih oblasti života. Poseban akcenat treba staviti na osvješćivanje romske zajednice o važnosti obrazovanja djece i preventivne zdravstvene zaštite. Takođe je veoma važno raditi na podizanju stepena znanja romske zajednice o ljudskim pravima i diskriminaciji. Ispitanici su mišljenja da ovaj proces treba da obavlja NVO sektor, sa posebnim akcentom na romske NVO, koje "najbolje poznaju svoje sunarodnike". Pošto, po mišljenju značajnog dijela ispitanika -ca, romski NVO sektor još uvijek nema dovoljno kapaciteta da ove programe sprovođi kvalitetno, neophodno je prije toga realizovati obuke za Rome edukatore i edukatorke.

2. uspostavljanje i razvijanje saradnje svih relevantnih subjekata - sinhronizovano djelovanje odgovornih subjekata u zajednici neophodno je za uspješno sprovođenje programa usmjerenih ka uključivanju romske manjine u društvo. Saradnju, po mišljenju ispitanika, treba uspostavljati na način da nevladin sektor, koji je već dugo na terenu i dobro poznaje situaciju, bude kopča između romske zajednice i institucija. Državne institucije su, od strane respodenata, prepoznate kao subjekti koji moraju biti odgovorni za stvaranje adekvatnih uslova za stanovanje, školovanje, zapošljavanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu. Institucije, na lokalnom nivou, kao i lokalne uprave trebaju biti odgovorne za implementaciju usvojenih programa i strategija na mikro planu. Uloga NVO sektora jeste da bude snaga koja incira promjene, predlaže institucijama sistema programe koji će unaprijediti status romske manjine i monitoriše sprovođenje aktivnosti. U cilju što efikasnijeg djelovanja respodenti istraživanja su mišljenja da bi bilo veoma značajno da se formiraju operativna tijela koja će djelovati na terenu, procjenjivati stanje i dobijene rezultate dostavljati svim zainteresovanim subjektima. Saradničko djelovanje

treba biti uspostavljeno na način da se jasno definišu obaveze, odgovornosti i oblasti djelovanja svih subjekata kako bi se obezbijedio ravnomjeran razvoj svih segmenata života romske manjine.

3. sprovođenje programa socijalizacije romske manjine – integracija Roma u društvo, po mišljenju respodenata, nije moguća bez mijenjanja romske zajednice iznutra, njenog otvaranja ka okruženju i prihvatanja određenih društvenih normi. Za proces socijalizacije, uključeni u istraživanje, kao odgovorne subjekte su imenovali obrazovne ustanove, masovne medije, nevladin sektor i institucije zadužene za rad i zapošljavanje. Programi socijalizacije za romsku manjinu treba da se organizuju od najranijeg djetinjstva uključivanjem romske djece u vrtiće i predškolske ustanove i realizacijom različitih kulturnih i sportskih aktivnosti za njih. Istovremeno je neophodan rad na ovom polju i sa odraslim Romima, jer je uloga porodice i najbližeg okruženja presudna za prihvatanje i održavanje određenih stavova, načina ponašanja i djelovanja. Za uspješno sprovođenje ovih aktivnosti vrlo je važno da lideri – ke iz romske manjine budu inicijatori ili aktivni podržavaoci mijenjanja određenih tradicionalnih vrijednosti i normi.

4. sprovođenje programa za jačanje kapaciteta romskog NVO sektora – uključeni u istraživanje konstatuju da se romska zajednica poslednjih godina sve više aktivira, registrovan je veći broj romskih NVO, a stalno se pojavljuju i nove. Međutim, po mišljenju najvećeg broja respodenata snaga romskih NVO je još uvijek nedovoljna za pokretanje suštinskih društvenih promjena. Aktivisti i aktivistkinje u organizacijama ne posjeduju dovoljno formalnog znanja i obrazovanja, kao ni praktičnih vještina neophodnih za rad u civilnom sektoru pa je potrebno razvijati programe koji će biti usmjereni na jačanje njihovih organizacijskih kapaciteta. Pri tome je neophodno uvažiti specifičnost pozicije sa koje kreću romski aktivisti/aktivistkinje i u skladu sa time obuke i treninge sprovesti u dužem vremenskom periodu. Posebno bi bilo značajno da se, gdje god je to moguće, uspostave određeni sistemi mentorstva i kontinuiranih konsultantskih usluga za njih. Na ovaj način će se preduprijeti urušavanje već postignutih rezultata na polju osnaživanja romskog civilnog sektora i obezbijediti uslovi da što kvalitetnije usvoje potrebna znanja. Posebnu pažnju je potrebno usmjeriti ka razvijanju svijesti među romskim liderima/ liderkama o odgovornosti koju imaju prema samoj romskoj manjini koju zastupaju. Respodenti su, takođe naglasili da je neophodno sprovesti i aktivnosti usmjerene ka razvijanju solidarnost između romskih NVO i zajedničkog istupanja, sa jasnim i preciznim zahtjevima, šta odgovorne institucije sistema i društvena zajednica uopšte, trebaju preduzeti za integraciju romske manjine u crnogorsko društvo. Na taj način bi se odgovornim društvenim subjektima obezvrijedio jedan od najčešće korištenih argumenata da se romskoj manjini ne može pružiti adekvatna podrška jer nije moguće odrediti koje su to romske organizacije i pojedinci koji imaju validne zahtjeve i podršku same romske zajednice. U jačanju kapaciteta romske zajednice potrebno je sprovesti mjere pozitivne diskriminacije prema ženskim romskim NVO, pokazuju rezultati analize istraživanja. Naime, kroz istraživanje je utvrđeno, da je u svim aspektima života startna pozicija Romkinja daleko teža i komplikovanija.

5. programi za razvijanje međuetničke tolerancije – jedan su od uslova za integraciju Roma u društvo, po mišljenju većeg broja respodenata. Programi trebaju biti usmjereni ka boljem međusobnom poznavanju romskog i neromskog stanovništva, njihovom druženju i zajedničkom djelovanju. Odgovorni subjekti za realizaciju ovih programa su institucije sistema, romski i neromski civilni sektor i masovni mediji. Respodeti su posebno naglasili da je za uspješnost ovih programa važna uloga medija i njihovo afirmativno, objektivno i analitično izvještavanje o problemima romske manjine.

6. uspostavljanje kvalitetnog sistema evidencije romske manjine i programi za podsticanja poštovanja usvojenih dokumenata za unapređenje položaja romske manjine – su po mišljenju većeg broja uključenih u istraživanje, prioritetni preduslovi za kvalitetno sprovođenje svih aktivnosti koje treba da doprinesu integraciji Roma u zajednicu. Za postizanje prvog preduslova neophodno je sprovođenje propisa, koji će za rezultat imati tačne podatke o broju Roma u Crnoj Gori što je osnov za pravljenje planova koji su u skladu sa realnim stanjem na terenu. Subjekat koji je odgovoran za sprovođenje popisa, jesu relevantne državne institucije kojima podršku trebaju dati romski lideri – ke i neromske NVO koje na terenu realizuju aktivnosti za Rome. Za praćenje poštovanja usvojenih dokumenata, kao neophodna mjera se nameće uspostavljanje stalnog monitoringa sprovođenja aktivnosti iz usvojenih dokumenata, kao i definisanje kvalitetnog metoda njihove evaluacije kako bi se pravovremeno mogli revidirati i prilagoditi trenutnom stanju i potrebama programa i aktivnosti koji su neadekvatno dizajnirani. Nadgledanje sprovođenja dokumenata i procjena njihove uspješnosti obaveza je svih društvenih subjekata, prije svega institucija koje imaju obavezu realizacije usvojenih strategija i planova, kao i nevladinog sektora.